

T.C.

**ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

İKTİSAT ANABİLİM DALI

**ANAYASAL İKTİSAT YAKLAŞIMI IŞIĞINDA HUKUKUN
ÜSTÜNLÜĞÜ KAVRAMININ EKONOMİK PERFORMANS
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ HAKKINDA ULUSLARARASI BİR ANALİZ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EZGİ ÇALLI

Tez Danışmanı

PROF. DR. HÜSNÜ LEVENT DALYANCI

ÇANAKKALE – 2023

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

**ANAYASAL İKTİSAT YAKLAŞIMI IŞIĞINDA HUKUKUN
ÜSTÜNLÜĞÜ KAVRAMININ EKONOMİK PERFORMANS
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ HAKKINDA ULUSLARARASI BİR ANALİZ**

Tez Danışmanı

PROF.DR. HÜSNÜ LEVENT DALYANCI

ÇANAKKALE – 2023

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Ezgi ÇALLI

08/11/2023

TEŞEKKÜR

“İki yıldır emek verip, özveriyle hazırladığım Yüksek Lisans tezimi tamamlamamın heyecanını ve gururunu yaşıyorum. Bu bölüme girmem için ve aynı zamanda akademik anlamda ilerlemem için beni teşvik eden üniversite hayatım boyunca buralara gelmemi sağlayan rahmetli çok sevdiğim sayın Dr. Öğr. Üyesi Özgür Manap hocama sözümü tuttuğum için mutluyum. Bu bölümde tezin gerçekleştirilmesinde, çalışmam boyunca benden bir an olsun yardımlarını esirgemeyen saygı değer tez danışmanım Prof. Dr. Hüsnu Levent DALYANCI ve tez yazma sürecinde benden anlayışını esirgemeyen saygı değer Dr. Öğr. Üyesi Nazmi Yükselen YAĞANOĞLU hocama bana kattıkları herşey için teşekkürümü bir borç bilirim. Ayrıyetten tez savunmamda yer alan değerli görüşleri ile araştırmamın şekillenmesine yardımcı olan değerli hocalarıma da teşekkür ederim. Son olarak çalışmam süresince tüm zorlukları benimle göğüsleyerek hayatımın her evresinde bana destek olan değerli eşim ve aileme de sonsuz teşekkürlerimi sunarım.”

Ezgi ÇALLI

Çanakkale, Kasım 2023

ÖZET

ANAYASAL İKTİSAT YAKLAŞIMI IŞIĞINDA HUKUKUN ÜSTÜNLÜĞÜ KAVRAMININ EKONOMİK PERFORMANS ÜZERİNDEKİ ETKİSİ HAKKINDA ULUSLARARASI BİR ANALİZ

Ezgi ÇALLI

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Hüsnü Levent DALYANCI

08/11/2023, 62

Kurallar ve kurumlar toplumsal düzenin devamı açısından önemlidir. Tarihi süreç içerisinde birçok iktisat disiplininin kurallar ve kurumlarla bağlantılı olduğu görülmüştür. Bu disiplinlerin başında anayasal kurallar yoluyla siyasi iktidarın güç ve yetkilerini negatif yönde kullanılmasının önüne geçmeyi hedefleyen ve anayasalar aracılığıyla toplumsal düzeni de sağlamayı hedefleyen Anayasal İktisat gelmektedir. Kurumları inceleyen Anayasal İktisatçılar, hukuk ve iktisat kavramlarını birbirleriyle ilişkilendirmişlerdir. Bunun asıl nedeni, Anayasal İktisatçıların bireyi ön planda tuttuğu ve bireylerin kendi eylemlerini en doğru şekilde uyguladıkları için kurumların daimî olmasını savunmalarından kaynaklanmaktadır. Bir ülkede kişilerin ve kurumların hukuktan ayrı düşünülmeleyen davranışları olarak tanımlanan “hukukun üstünlüğü” kanısı ve ekonomik performans arasındaki ilişki literatürde tartışılan ve hukukun üstünlüğünün ekonomik büyümeyi etkilediği iddiası ileri sürülmektedir. Bu çalışmada 2001-2022 yıllarının verileri kullanılarak E-7 ve G-7 ülkelerinde hukukun üstünlüğü ve ekonomik büyüme ilişkisi panel veri analiz yöntemiyle incelenmiş olup literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Analizde ekonomik büyüme göstergesi olarak “kişi başına düşen milli gelir”, hukukun üstünlüğünün göstergesi için, “hukukun üstünlüğü endeksi” kullanılmıştır. Ekonomik büyümenin bağımsız değişkenleri olarak “işsizlik”, “enflasyon” ve “ihracat”

verileri baz alınarak kullanılmıştır. Veriler Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Analiz sonucunda, hukukun üstünlüğünün uzun dönemde ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği bulguları elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anayasal İktisat, Ekonomik Büyüme, Hukukun Üstünlüğü, Kurumlar, Panel Veri Analizi, Enflasyon

ABSTRACT

AN INTERNATIONAL ANALYSIS OF THE IMPACT OF THE RULE OF LAW CONCEPT ON ECONOMIC PERFORMANCE IN THE LIGHT OF CONSTITUTIONAL ECONOMIC APPROACH

Ezgi ÇALLI

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Master of Science Thesis in Department of Economics

Department of Economic Policy

Advisor: Prof. Dr. Hüsnü Levent DALYANCI

08/11/2023, 62

Rules and institutions are important for the continuation of the social order. In the historical process, it has been seen that many economic disciplines are connected with rules and institutions. At the forefront of these disciplines is Constitutional Economics, which aims to prevent the negative use of the power and authorities of political power through constitutional rules and to ensure social order through constitutions. Constitutional Economists examining institutions have associated the concepts of law and economics with each other. The main reason for this is that Constitutional Economists put the individual in the foreground and advocate that institutions should be permanent because individuals implement their own actions in the most correct way. The relationship between the "rule of law", which is defined as the behavior of individuals and institutions in a country that cannot be separated from the law, and economic performance, is discussed in the literature and it is claimed that the rule of law affects economic growth. In this study, using the data of the years 2001-2022, the relationship between the rule of law and economic growth in E-7 and G-7 countries was examined by panel data analysis method and it was aimed to contribute to the literature.

In the analysis, "national income per capita" was used as an indicator of economic growth, and "rule of law index" was used for the indicator of the rule of law. As the

independent variables of economic growth, "unemployment", "inflation" and "export" data are used as a basis. Data were obtained from the World Bank database. As a result of the analysis, it was found that the rule of law positively affects economic growth in the long run.

Keywords: Constitutional Economics, Economic Growth, Rule Of Law, Institutions, Panel Data Analysis, Inflation

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
JÜRİ ONAY SAYFASI.....	i
ETİK BEYAN.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
SİMGELER ve KISALTMALAR.....	viii
TABLolar DİZİNİ.....	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	x

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

	1
1.1 Hukukun Üstünlüğü ve Kurum Kavramının Teorik Tartışması ve Bileşenler.....	7
1.1.1. Demokrasi	7
1.1.2. Hukukun Üstünlüğü	8
1.1.3. İnsan Hakları.....	10
1.2. Hukukun Üstünlüğünün Tarihsel Gelişimi.....	10
1.2.1. Hukukun Üstünlüğünün Ölçülmesi.....	11
1.3 Kurum Kavramının Teorik Tartışması ve Bileşenleri.....	15
1.3.1. Kurumun Tanımı.....	15
1.3.2 İşlem Maliyeti.....	19
1.3.3. Firma Teorisi ve İşlem Maliyeti.....	20
1.3.4. Mülkiyet Hakları.....	21

İKİNCİ BÖLÜM		24
EKONOMİK BÜYÜME KAVRAMININ TEORİK TARTIŞMASI, BİLEŞENLERİ VE HUKUKUN ÜSTÜNLÜĞÜ İLİŞKİSİ		

2.1.	Teorik Tartışma.....	24
2.2.	Ekonomik Büyüme	28
2.3.	Ekonomik Büyümenin Faktörleri.....	34
2.3.1.	Sermaye Birikimi.....	34
2.3.2.	Nüfus ve İşgücü Artışı.....	35
2.3.3.	Teknolojik Gelişme.....	36
2.3.4.	Doğal Kaynaklar.....	36
2.4.	Ekonomik Büyüme ve Hukuk İlişkisi.....	37
2.5.	Ekonomik Büyümede Hukukun Üstünlüğünün Önemi.....	39

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM		43
EKONOMETRİK ANALİZ		

3.1.	Veri.....	43
3.2.	Yöntem.....	45
3.2.1.	Panel Veri Analizi	45

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM		47
ARAŞTIRMA BULGULARI		

4.1.	Yatay Kesit Bağımlılık Testi E7 Ülkeleri.....	47
4.2.	CIPS Testi	48
4.3.	Homojenlik Testi.....	49
4.4.	Panel Eş bütünleşme Testi.....	49
4.5.	Granger Nedensellik Testi.....	50
4.6.	Yatay Kesit Bağımlılık Testi G7 ülkeleri.....	51
4.7.	CIPS Testi.....	51
4.8.	Homojenlik Testi.....	52

4.9. Panel Eş bütünleşme Testi.....	52
4.10 Granger Nedensellik Testi.....	53
4.11 CCE Testi.....	54

BEŞİNCİ BÖLÜM	55
SONUÇ ve ÖNERİLER	

KAYNAKÇA	56
EKLER.....	I
ÖZGEÇMİŞ	II

SİMGELER VE KISALTMALAR

GDP	Ekonomik Büyüme
RULE of LAW	Hukukun Üstünlüğü
GROS. FOR.	Sermaye Birikimi
LABOR	İşgücü
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
FRA	Fransa
CAN	Kanada
BK	Birleşik Krallık
TR	Türkiye
RUS	Rusya
END	Endonezya
BRZ	Brezilya

TABLolar DİZİNİ

Tablo No	Tablo Adı	Sayfa No
Tablo 1	2019 Yılına Ait Dünya Bankası Hukukun Üstünlüğü Sonuçları (İlk 10 Ülke ve Türkiye)	12
Tablo 2	2020 yılına ait Dünya Adalet Projesi (WJP) Hukukun Üstünlüğü Sonuçları (İlk 10 Ülke ve Türkiye)	13
Tablo 3	Değişkenler ve Açıklamaları	44
Tablo 4	Değişkenlerin Tanımı	46
Tablo 5	Tanımlayıcı İstatistikler (E-7 Ülkeleri)	46
Tablo 6	Yatay Kesit Bağımlılık Testi E-7 Ülkeleri	47
Tablo 7	CIPS Testi	48
Tablo 8	Homojenlik Testi	49
Tablo 9	Panel Eş Bütünleşme Testi	49
Tablo 10	Granger Nedensellik Testi	50
Tablo 11	Tanımlayıcı İstatistikler (G-7 Ülkeleri)	50
Tablo 12	Yatay Kesit Bağımlılık Testi G-7 Ülkeleri	51
Tablo 13	CIPS Testi	51
Tablo 14	Homojenlik Testi	52
Tablo 15	Panel Eş Bütünleşme Testi	52
Tablo 16	Granger Nedensellik Testi	53
Tablo 17	CCE Testi	54

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil No	Şekil Adı	Sayfa No
Şekil 1	Türkiye'nin 1996-2005 yılları arasındaki hukukun üstünlüğü	13
Şekil 2	Kurumlar, Mülkiyet Hakları ve Ekonomik Performans	17
Şekil 3	1960-2020 yılları arasında Türkiye'nin kişi başına düşen geliri	22
Şekil 4	Kurumsal Değişim Seviyeleri	33

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Kurallar ve kurumlar toplumsal düzenin devamı açısından önemlidir. Tarihi süreç içerisinde birçok iktisat disiplininin kurallar ve kurumlarla bağlantılı olduğu görülmüştür. Bu disiplinlerin başında iktisadın tam ortasına kurallar ve kurumları yerleştiren geçmişten günümüze bütün iktisat disiplinleri içinde en büyük ilgiyi gören Kurumsal iktisat ve anayasal kurallar yoluyla siyasi iktidarın güç ve yetkilerini negatif yönde kullanılmasının önüne geçmeyi hedefleyen ve anayasalar aracılığıyla toplumsal düzeni de sağlamayı hedefleyen Anayasal İktisat gelmektedir.

İktisat biliminde ekonomik düzenin korunmasında rolü olan kurumlar ve kurallar uzun zaman göz ardı edilen konular arasında olmuştur. Hukuk ve İktisat biliminin gelişmesiyle Regülasyon İktisadi, Mülkiyet Hakları İktisadi, İşlem Maliyetleri İktisadi gibi önemli yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Hukuk ve İktisat yaklaşımında Nobel Ekonomi ödüllü büyük bilim insanları Amerikalı ekonomist Douglass Cecil Northve James McGill Buchanan Jr. iki iktisadi düşünce akımını ortaya çıkarmıştır. Bunlar: Kurumsal İktisat ve Anayasal İktisattır.

Kurumsal İktisat, entelektüel temelleri Amerikalı iktisatçı, sosyolog ve akademisyen olan Thorstein Bunde Veblen, tarafından atılmış olan ekonomik davranışları şekillendirmek için evrimsel süreci kullanan bunun yanı sıra kurumların rolünü anlamaya çalışan iktisadi düşünce okuludur. İsmi ve genel unsurları Walton Hale Hamilton'un yazmış olduğu American Economic Review makalesinden esinlenerek ortaya çıkmıştır. Veblen'in teorisinde anlatmak istediği asıl amaç, kurumsal değişimde yaşanan patika bağımlılığı ve değişime sebep olan teknolojinin rolüne ve Amerika'da bulunan kurumların para emisyonuna karşı duruşlarıdır. Burada adı bahsedilen patika bağımlılığı, geçmişte yaşanmış olan olayların daha sonra meydana gelmiş olan gelişmelere yön göstermiş olmasıdır. Veblen'in bakış açısına göre aslında tarihte tesadüfen gerçekleşen olaylara yer yoktur. Bu yaklaşım sonucunda aslında ekonomi durağan olmayan sürekli değişen, dönüşen bir yapıya sahiptir. Veblen, yerleşik iktisatçıların ekonomide yer alan bireylerin sınıflandırılmasının aksine, sınıflandırılma yapılırken kurumların değişip dönüşen bir yapı olarak ele alınmamasını eleştirmiştir. Düşünceleriyle iktisadi aktörlerin heterojen olarak

kabul edilmesi ve aktörler arasında oluşan etkileşimin doğal seçim mekanizması olarak ele alınmasını savunan “evrimci iktisat”ın gelişmesine de katkıda bulunmuştur. Veblen’e göre; “Kurumsal İktisat kuruluşlara verilen ehemmiyet ile her şeyden önce mal, hizmet ve üretim faktörlerinin iktisadi karar birimleri arasındaki el değişimini konu alan perspektiftir” (Chavance, 2019). Yani, İktisat biliminin konusu, yer- zaman farkının göz ardı edilerek dengeye ulaşması ve evrensel yasalar bulmaya çalışmak değil düşünce alışkanlıkları olarak tanımlanmış olduğu kurumlardan oluşmuş olan yapının gelişmesini incelemektir.

Veblen’in yanı sıra, Hukuk ve İktisat yaklaşım açısından önemli bir isim olan John R. Commons ile birlikte gelişmiş olan Eski Kurumsal İktisat olarak bilinen akım, Neo Klasik İktisadi reddederek iktisadın temelini kurumları yerleştirmiştir. Kurum geçmişten günümüze köklenmiş olan ve insan topluluklarını geleceğe taşımış olan devamlı davranış tarzlarını ve düşüncelerini ifade eder (Kapp, 1968). Kurumsal İktisadının son dönem temsilcilerinden biri olarak kabul edilmiş olan Timur Kuran kurumu, “bireysel davranışları belirleyen ve kişilerin davranışları tarafından biçimlenen düzenleri sosyal olarak yaratan bir sistem” olarak tanımlamıştır (Kuran, 2018). Kurumsal İktisatçılar kurallar ve kurumları formel ve enformel olarak iki şekilde değerlendirmiştir (North, 2010). Kurallar ve kurumlar toplumsal düzeni sağlama, güven tesis etme, belirsizlikleri ortadan kaldırma ve işlem maliyetlerini azaltma gibi birçok açıdan önem arz etmektedir. Mitler, inançlar, örf ve adetler, gelenek ve görenekler gibi değerler enformel; insanların bilinçli çabalarının sonucunda oluşan örneğin, anayasa, kanun, tüzük ve yönetmelikler formel kurallar olarak karşımıza çıkar.

Kurumsal İktisatta mülkiyet hakları da önemli bir yer tutar. Mülkiyet hakkı; bireyin kendi malı üzerinde hak sahibi olma, malı üzerinde istediği şekilde tasarrufta bulunabilme hakkıdır. Yani, mülkiyet hakkının tesis edilmesi, uygulanması, korunması, gözetimi ve transferleri ile ilgili tüm işlemler Kurumsal İktisadın ilgilendiği hukuk ve iktisat yaklaşımının bir bütünüdür (Aktan, 2018). Commons, mülkiyet haklarının önemini; iktisadi hayatın biçimlenmesinde rol oynayan mahkemelere, yasama organlarının davranışları, örgütsel evrimi gibi konulara dikkat çekerek vurgulamıştır (Demir, 1996). Commons kurumu; “bireysel eylemi genişleten serbestleştiren ve denetleyen toplu eylem”

olarak tanımlar ve bu tanım içerisinde yer alan eylemlerin işlemler olduğunu belirtir (Demir, 1996).

Commons'un tanımında belirten iktisadi işlem ise; gelenek ve hukuk çerçevesinde metaların ya da var olan tüketiciye ulaşacak mal ve hizmetlerin üretim çabasının karşılığını sağlayacak yönetim ve emeğin yasal denetiminin kazanılması, başkalarına aktarılmasını sağlayan araçlar olarak tanımlar.

Bu durumda, Anayasal İktisat kavramını daha iyi anlatabilmek için ilk olarak, Hukuk ve İktisat disiplinin arasındaki ilişkiye değinmemiz gerekir. Toplumdaki sosyal düzeni bir oyun olarak ele alırsak, sosyal düzenin sağlanabilmesi için ihtiyaç duyulan kurallara hukuk denir. Sosyal düzenin içerisindeki ekonomik faaliyetler ise, tasarruf etme ve büyümenin geniş alana yayılmasıyla ilgili değişim sürecini belirtir. Hukuk ve İktisat yaklaşımında iki temel alan üzerine çalışmalar yürütülmüştür. Birincisinde; müspet etkili hukuk kurallarının ekonomik analizi, ikincisinde; düzgüsel tarafla iktisadi yaşama karışarak hukuk kurallarının incelenmesinin yapılmasıdır. Hukuk ve İktisat biliminin ele aldığı konular hukuku içinde barındıran kurum ve kuralların ekonominin değişkenleri olarak kabul edilmesidir.

Anayasal İktisat Teorisi, devletin gücünü ve yetkilerini ne derece ve ne şekilde sınırlandırılabileceğini inceleyen bir disiplindir. Amerikalı iktisatçı James McGill Buchanan Jr ve Amerikalı ekonomist Anthony Downs, Anayasal İktisatı şu şekilde tanımlamışlardır: "Anayasal İktisat ekonomik ve politik birimlerin tercihlerini ve faaliyetlerini sınırlayan alternatif yasal-kurumsal ve anayasal kurallar bütünüdür. İşleyiş özelliklerini açıklamaya çalışır" (Wikipedia, 2021). Anayasal İktisadın temeli meşru devlet otoritesinin yönetilenlerin izni ile oluşması gerektiğini savunmaktadır. Bu sav, aynı topluluk altında yaşayan kişilerin haklarının güvence altına alınarak aynı zamanda uyması gereken enformel kurallar üzerinde ortak bir görüşe varmalarını ifade eder. Sözleşme, hazırda bulunan hakların anayasa aracılığıyla tespit edilmesi ve sınırlarının belirlenmesini sağlayan demokrasinin düzgüsel ilkelerini içermektedir.

Sosyal sözleşme şekil ve amaç bakımından anayasalardan şu şekilde ayrılmaktadır:

-Anayasalar, yazılı şekilde olan hukuk kurallarıdır. Sosyal sözleşmenin kurallarının yazılı olması şartı bulunmamaktadır.

-Anayasalar, toplumsal düzeni sağlamada politik ve ekonomik ilkeleri açıklarken, sosyal sözleşme anayasalar gibi kollektif kararların alınacağı çerçeveyi dogmatik normlar gibi saptamak yerine insan değerleri ortaya koymaya çalışır.

Anayasal İktisat Teorisi, demokraside politikacıların oy alma ve bireylerin çıkarları doğrultusunda ortaya çıkan mali iflas ve mali disiplinsizlik doğrularını ortadan kaldırma çabasını savunur. Hükümetin ülke ekonomisi içindeki rolü, politik tasarrufların çoğalması mal disiplinsizliği de beraberinde getirmektedir. Mali disiplinsizlik, devletin gelir- gider seviyesindeki farkın artması, kamuya ait kaynakların verim getirmeyen yerlere aktarılması ve bunun sonucunda ekonomide oluşan dengesizliklere kamu müdahalesinin olmasına dikkat çeker. Mali disiplinsizliğin yok edilme çabaları politikada oluşan rekabet yüzünden gerçekleşmeyebilir. Bunun sonucunda ortaya, devletin kendine ait harcamalarını karşılayamayacak durumda olması ve temel işlevlerini veya kendine düşen görevlerini yerine getirememesi durumu ortaya çıkacaktır. Bunlar göz önünde bulundurulduğunda, asıl amaç devletin işlevlerini yerine getirebilecek duruma gelmesini sağlayan veya devletin işlevlerini yerine getirememesine sebep olan fonksiyonların ortadan kaldırılmasını sağlayacak teoriyi gözler önüne serilebilir.

Mali durumda oluşan iflasın ülkelerde bulunan devletlerin bütçelerine, vergi yüklemelerine, parasal gelişmelerine önemli ölçüde etki etmektedir.

Anayasal İktisat başta siyaset ve iktisat olmak üzere kişinin yaşantısının her evresinde en iyi karar alıcının "birey" olduğunu savunmaktadır. Kamu ekonomisindeki taraflar, bireylerden oluştuğu için bireylerin tercihleri ön planda tutulmaktadır (Uzun, 2008).

Anayasal İktisadın kurucularından olan Buchanan'a göre, Anayasal İktisadın üç temel varsayımı vardır. Bunlar; toplumda yaşayan bireylerin diğer bireylerin çıkarlarını gözeten hareket etmesi, Homo economicus ve değişim şeklindedir. Birinci varsayım ferdiyetçilik olarak da bilinir. Yani, bireylerin özgür iradesiyle hareket ettiğini savunur. Toplumsal büyüklüklerin tek başına hareket edemeyeceklerinden kaynaklanan sorunlar

aslında toplumsal tercihlerle bireysel tercihlerin birleşiminden meydana gelir. Homoeconomicus ise; rasyonel insan demektir. Bireyler, kararlarını alırken kendi çıkarlarını gözetirler. Fakat bunu yaparken bir yandan da toplumsal refahın sağlanmasına da katkıda bulunurlar. Bu varsayım Anayasal İktisadın temeliyle bağlantılı olsa da bireylerin kişisel faydalarının yanı sıra yaşadıkları toplumdaki aynı faydayı sağlamaları için yollar arayan ekonomik bir görüş temeli dememiz de mümkündür. Anayasal İktisadın, Klasik İktisatçılara daha yakın bir tutum sergilediğini söyleyebiliriz. Bunun nedeni; klasik ekolde de bireylerin Homoeconomicus davranışı gösterdiği varsayımının kabul ediliyor olmasıdır. Başka bir deyişle, ekonomik açıdan toplum refahının üst seviyeye çıkarılması bireysel ve piyasa çıkarlarıyla örtüşmesi anlamına gelmektedir. Benzer olarak Anayasal İktisatçılar da bireylerin çıkarlarıyla toplumsal refahın artırılmasını incelemişlerdir. Her iki ekol de devletin işleyişe dahil olması anlayışına karşı çıkmıştır.

Anayasal İktisat, ortak olan tüm hareketlerin ekonomik boyuta dönüştürülebileceğini savunur. Bireylere seçimlerinde, rasyonalitede piyasada olduğu gibi ortak tercihlerde de genişletebilme imkânı sunmaktadır. Bireylerin piyasada olduğu gibi kamusal durumda en yüksekte bulunan ortak hareketi seçebilecekleri varsayılmaktadır. Bu varsayımın altında yatan ana fikir kamu sektöründe azalan marjinal ikame hadleri olduğunu söyleyebiliriz. Bu fikre göre kamusal mallar ve kişisel mallar kamusal malların karşılıklı azalan marjinal ikame hadleri olduğunu ifade etmektedir (James, 1990).

Gerçekleşen yenilikler, minarşizm odaklı olup hem yatay hem dikey kuvvetler ayrılığı ilkelerini korumalıdır. Geleneksel anayasalar ayrıcalıklarından sıyrılıp modern anayasalara dönüşürken siyasi gücün kısıtlanması dikkat edilmesi gereken noktadır. Kökleşik anayasalarda, devletin yetkileri kişilerin siyasi haklarıyla betimlenirken, uygar anayasalarda ülke kalkınmasıyla ilgili yargı kararlarına değinilmiştir. Hukuk literatürüne Anayasal İktisat tarafından kazandırılan modern anayasalar, anayasada belirtilmiş olan kurallara yönelik öneriler olarak tanımlanabilir.

Devletin istediği başarıyı elde edememesi teorisine odaklanan Anayasal İktisat 2. Dünya Savaşı'nın ardından bu teoriye odaklanmıştır. Bu aşamada herkesin aklına devletin başarısızlığı teorisi neden 2. Dünya Savaşı sonrası ortaya atılmıştır sorusu gelmektedir. Bunu açıklayacak olursak; savaş sonrası dönemde Amerika Birleşik Devletleri

ekonomisinin 1946 ve 1974 yıllarında yapılan bütçe analizlerinde, devlet için yapılan gider harcamalarında yükseliş olduğu gözlemlenmiştir. Bu gözlem sonucundaki çıkarım, Anayasal İktisadın ABD’de başlayan bir ekol olduğunu kanıtlar niteliktedir. İlk başlarda sadece kamu maliyeti ile alakalı bir sorun olduğu zannedilse de zamanla konunun gayri iktisadi boyutlarının da olduğu üzerine fikir birliğine varılmıştır. Savaştan kaynaklanan maliyetler bütçede dalgalanmaya yol açmıştır. Anayasal İktisatçılara göre, bunun tek sebebi Keynesyen politikalarıdır. Çünkü İkinci Dünya Savaşından sonra bu politikalar petrol krizi dönemine kadar sürekliliğini korumuştur. Kriz öncesi dönemde oluşan bütçe açıkları dikkatli şekilde ele alınırken, 1929 Buhranından sonra Klasik yaklaşım teorisi yerine devletin müdahaleci yaklaşımı öne çıkmıştır. Dengenin sağlanması için bütçeyi aşan harcamaların makul görülmesi ve ortaya çıkan bütçe açıklarının vergi dışı kaynaklarla karşılanması kabul edilmiştir. Keynes'in 1930'lu yıllarda ortaya çıkan iktisadi sorunlara çözüm olarak sunduğu durumlar yanlış yorumlanarak esas amacından saptırılarak bütçeler üzerinde daha sonra da ekonomi üzerinde istikrarsızlıklar meydana getirmeye başladı (Tomanbay, 1999). Kamu sektöründeki gözle görülür artış iktisatçıların devletin hızla büyümesine yol açan nedenleri araştırmasına sebebiyet vermiştir. İktisatçıların cevap aradığı soruya buldukları yanıt Anayasal İktisat teorisi olmuştur. Anayasal İktisatçıların, piyasa başarısızlığının çözümü olarak geliştirdikleri teori, devletin başarısızlığı teorisidir. Anayasal İktisatçıların bu teoriyi geliştirme nedeni devletin ekonomiye aşırı müdahale etmesi sonucunda ekonominin geriye doğru gitmesi düşüncesidir.

Bir ekonomide zaman içerisinde mal ve hizmet üretim artışının en iyi seviyeye nasıl ulaşacağı, kişilerin tüketim ve refah düzeylerinde şu an ki durumlarının korunması noktasında önemlidir. Amerikalı ekonomist Edward Ludwig Glaeser bu sorulara doğru cevap verebilmek için iktisadi anlamda inceleme yapmanın doğru bir karar olacağını ifade etmiştir. Bu nedenle sorunu ele almak adına iki tane iddia ortaya atılmıştır. Birinci iddia, idarenin demokratlık yaklaşımı ve kişilerin sahip olduğu hakları korumak adına kurumların gerekli olduğu düşüncesidir. Diğer iddia ise, üretim faaliyetlerinde kullanılan makinelerin kişi ve kurumlar arasındaki güvenle birleştirilerek ortaya çıkan doğrudan yatırımlar ve güvenin sağlanmasıyla ekonomik refahın oluşma düşüncesidir.

Anayasal İktisat, kurumlarla sınırlandırılmış devletin en iyi devlet olduğunu savunmaktadır. Yani, Anayasacılar kurumları yetkiyle sınırlandırılan bir kurum olarak

değerlendirdiğinden, resmi olarak sürekli kontrol edilmesi gereken ve daimî olarak kalıcı olmasını savunmaktadırlar.

1.1. Hukukun Üstünlüğü ve Kurum Kavramının Teorik Tartışması ve Bileşenleri

Araştırmanın birinci bölümünde hukukun üstünlüğü ve kurum kavramının kavramsal çerçevesi ele alınmaktadır. Hukukun üstünlüğü çerçevesinde ekonomik büyümede hukukun üstünlüğünün önemi, tarihsel gelişimi çalışmanın bu kısmında detaylı bir şekilde incelenmektedir. Hukukun üstünlüğü kavramıyla, doğrudan ilişkili olan demokrasi ve insan hakları kavramları tanımlanmıştır. Daha sonra hukukun üstünlüğünün tarihsel gelişimi hakkında bilgilere yer verilmiştir. Son olarak hukukun üstünlüğünü ölçen uluslararası endeksler açıklanmıştır.

1.1.1 Demokrasi

Demokratlık yaklaşımı, halkın direk ve ya belli dönem aralıklarıyla kendi hür iradeleriyle seçtiği kişilerin başa gelmesi ve ekonominin durumuna bakılmaksızın tüm kişilerin kanun önünde eşit sayıldığı yönetim biçimidir. Kemal Gözler demokrasiyi iki şekilde tanımlamıştır. Normatif demokrasi sözlükte ne anlam taşıyorsa o şekilde tanımlanır. Toplumda yaşayan bireylerin talep ettiği ihtiyaçları karşılayan yönetim var olmamıştır ve olması da mümkün değildir. Deneysel demokrasi kuramın da ise, istenilen demokrasi değil de uygulanması mümkün olan demokrasiler anlatılır. Bu kurama göre şu altı özellik bulunmalıdır (Gözler, 2015):

- 1- Siyasi makamlar etkin olmalıdır.
- 2- Seçimler düzenli bir periyotta tekrarlanmalıdır.
- 3- Seçimler özgür ideolojiyle yapılmalıdır.
- 4- Birden fazla siyasi parti olmalıdır.
- 5- Muhalefetin iktidarda bulunma olanağı mevcuttur.
- 6- Kamusal hakların sağlanmasında güvenilirlik ilkesi esastır.

Demokrasiden bahsetmek için, siyasetten idareciliğe, yargıdan medyaya tüm alanlarda ve idarenin yaptığı her işlemin kanuna uygun şekilde hayata geçirilmesi gerekmektedir.

1.1.2. Hukukun Üstünlüğü

Hukuk devleti denilince akla gelen, devlet yönetiminin adalete ve hukuka uygun olarak oluşturulmuş olan devlet gelmektedir (Corten, 2009). Bu tanımlamada yer alan iki boyut bulunmaktadır: hukuk ve adalet. Bireyin uymak zorunda olduğu hukuk kurallarının, belirlenen normlara şekil ve esas bakımından uygun olmasına hukuk denirken, bu kuralların kapsadığı her şey adalet olarak tanımlanır (Erkiner, 2013). Hukuk devleti kavramını sadece hukuk boyutuyla ele alacak olursak, bunun sonucu olarak şekil olarak hukuk kalıbı kuralların içeriği ve amacı ne olursa olsun adaleti sağlayamayacak ve hukuk kuralları niyeti kötü kişiler tarafından insan haklarının ihlaline yol açacaktır. 1950'lerden sonra hukuk kurallarının esaslarına göre, belli özellikler taşıyan ve bu özelliklere sahip olan devletlerin hukuk devleti olarak sayılması gerektiği belirtilmiştir (Corten, 2009) ve hukukun üstünlüğü kavramı uluslararası ölçüde kullanılan bir ilke olarak yer edinmiştir.

Hukukun üstünlüğü kavramı, sınırlı ve sınırlı olmayan olarak iki anlam taşımaktadır. Dar anlamda hukukun üstünlüğü; devlet yönetiminin yapmış olduğu tüm eylemlerin hukuka bağlı olmasıdır. Yani bireylerin, kamu görevlilerinin hukuka bağlı hareket etmesidir (Reynolds, 1989). Bu durumda, hukuk kuralları önceden koyulmuş, ilan edilmiş, kesin ve herkese uygulanacak şekilde açık olmalıdır. Bu koşulların bir kısmını dahi sağlayamayan hukuk yeterli bir hukuk kuralı değildir.

Devleti yönetenler ve idare arasında, yöneticilerin kendi istekleri doğrultusunda bireylerin anayasal güvence altında tutulan hakları hukukun üstünlüğünün dar kapsamıdır. Bu durumda anayasa ile korumaya alınan hakların tümü ve devletin yönetim biçiminin kurallarla doğrudan bir ilişki içinde olması modern devlet anlayışında hukukun üstünlüğünün kabul görmüş bir olgu olduğunu göstermektedir (Özbudun, 2011).

Geniş anlamda hukukun üstünlüğü ise; devlete bireylerin güvenliğini ve refahını arttıracak ve adalet dahil tüm önlemlerin alınması yükümlülüğünün yüklenmesidir. Bunun

gerçekleşmesi için, bireylerin özgürlükleri, demokrasinin, şeffaf bir şekilde ilerleyen aristokrasi sistemine sahip olmasıyla mümkündür. Burada bahsedilen en önemli unsur, bireylerin hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınmasıdır. Bu haklara, basın özgürlüğü, seyahat özgürlüğü, zorla çalıştırılma yasağı, özel hayatın gizliliğin korunması hakkı gibi hak ve özgürlükler örnek gösterilebilir (Kramer, 2010); hukuku en üst seviyede tutmayan hiçbir devletin bireyin hak ve özgürlüklerini garanti edemeyeceğini savunur. Bağımsız ve taraf olmadan faaliyet göstermeyen hukuk sistemi hak ve özgürlükleri güvence altına alamayacağı gibi aynı zamanda onları riske de atmış olur.

Hukukun üstünlüğünün üç ana karakteristik özelliği bulunmaktadır. Birincisi, anayasacılık anlayışıdır. Kamu gücünün yetki ve sınırlarının belirlenmesi anayasa ile sağlanır. Anayasalar, bireyi devletten korumaya yönelik metin olma özelliği taşır. İkincisi ise, karar alma süreçlerinde hukuka uygun hareket edilmesi ve kurallara uygun çalışılmasıdır. Kurallar, kanun koyucuların bireysellikten uzak toplumun çıkarlarına göre koyulmalıdır. Hukukun önde tutulduğu olduğu yerlerde kural koyma süreci bireylerin geleceğe dair planlar yapmasının yanı sıra toplumda istikrarlı bir düzen oluşumuna da zemin hazırlar. Bu durumda yapılan sözleşmeler ve mülkiyet haklarının korunması, hukuk kurallarının geçerli olması ekonomik refahın da yükselmesini sağlayacaktır (Haggard vd., 2007). Üçüncü ve son özellik ise; kuvvetler ayrılığıdır. İdarenin takdir yetkisini kullanırken oluşan durumlar karşısında nötr kalarak karar almasını sağlayacak denge ve denetim mekanizmasının bağımsız yargıyla kurulmasıdır (Helmke ve Rosenbluth, 2009).

Hukukun üstünlüğü kavramı Birleşmiş Milletlere (BM) göre, kanun önünde eşitlik, yasama, yürütme ve yargı organlarına değişik yollardan göreve gelen kişilerin nispeten bir şekilde farklı bir birime verilmesi, kanunların uygulanmasında eşit olma gibi öğelerden oluşmaktadır.

Hukukun üstünlüğü kavramı, tüm bireyleri, özel veya kamu kurumlarının; erişilebilir olan, herkese eşit şekilde uygulanan ve uluslararası kalıp ve ilkeleriyle uyumlu yasalar karşısında sorumlu tutulacaklarını belirtmiştir. 2005 tarihinde gerçekleşen Birleşmiş Milletler Dünya Zirvesinde, 10 önemli konu üzerinde durulmuştur. Hukukun üstünlüğü kavramı demokrasi ve insan haklarıyla birlikte değerlendirilmiştir. Bunun sonucunda üç kavramın birbirleriyle karşılıklı etkileşim halinde olduğu görülmüştür.

1.1.3. İnsan Hakları

Hukuk devleti denildiğinde akla ilk gelen ana unsur din ve vicdan özgürlüğü, düşünce ve kanaat özgürlüğü gibi temel konularda devletin bireylerin bu haklarını anayasayla güvence altına alınması gelmektedir.

Hak, bireylere hukuk düzeni tarafından tanınmış ve sağlanmış olan kazanımlardır. İnsan hakları ise, “kişinin doğuştan var olduğu kabul edilen ve devlet karşısında korunması gereken haklar” şeklinde tanımlanır (Turhan, 2013). İnsan hakları, kişi haklarının toplumun sahip olduğu haklar karşısında daha üstün tutulması gereken bir haktır. Kamu yararı ve devletin güvenliği açısından gibi önemli konularda bile kişilerin haklarına tahdit getirilememektedir. Sınırlanabilen haklara ise, belirli durumlarda ve belirli ölçülerde sınır getirilebilir.

Bazı haklar karşılıklı irade beyanı ile sonradan kazanılabilir. Kiracılık sözleşmesi alım- satım, bu haklara örnek gösterilebilir. Yasama ve yargı organları bireylerin haklarını gözeterek kişilerin bu haklarından yararlanmasını sağlar.

BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesini kabul eden ülkeler yazılı olan metinlere uymak zorundadır. Bu metinler, bireylerin 1982 Anayasasının da güvence altına alınan hakları için geçerlidir. Bireylerin anayasa tarafından güvence altına alınan haklarının ihlal edilmesi durumunda AİHM devreye girer ve AİHM geçerli olan şartlarını kabul etmiş ülkeler bu kurallara uymakla yükümlüdür.

1.1. Hukukun Üstünlüğünün Tarihsel Gelişimi

Hukuk kavramı Mezopotamya’da doğmuş bir kavramdır. Hukukun üstünlüğü ise, kurallar bir kenara yönetenlerinde tıpkı yönetilenler gibi kurallara bağlı olduğu toplum düzeni anlamına gelmektedir. Hukukun üstünlüğünü sorgulayan ilk kişi Antik Yunan’da yaşayan Plato’dur. Plato’ya göre, “devletin kurtuluşu ermesinin yolu, yasaların devletin

üst zümresinde bulunanlardan üstün tutulmasıdır” (Şentuna ve Babür, 2019). Devlet ve yasalar hukukun öngördüğü şeyleri uygulamalı ve insanlar hakkettikleri gerçek adalete ve mutluluğa ulaşmalıdır. Antik Yunan’da yaşayan bir başka filozof Aristoteles de yasaların hâkim olmasının yaşayan herhangi birinin hâkim olmasından daha avantajlı olduğunu belirterek, yasada, tutkuları olmayan zekanın bulunduğunu söylemiştir (Tunçay, 2016). Ve yine Politika isimli eserinde hukukun üstünlüğüne ilk defa hukuk yönetmelidir şeklinde değinen Aristoteles’tir.

1215 yılında Londra kralı olan Yurtsuz John ve baronlar Magna Carta isimli karşılıklı sözleşme yapmaya karar vermişlerdir. Hukuk tarihinin yapı taşı özelliğini taşıyan bu belgede adalet sağlarken çıkar gözetmeyeceğiz, hiç kimseyi bundan mahrum bırakmayacağız ya da bunu sağlamakta gecikmeyeceğiz şeklinde adalete dikkat çekmeye çalışan ve hukuku üstün tutmayı görev bilmiş bir taahhüt de bulunmuşlardır. Kral imzaladığı bu belgeyle bazı haklarından vazgeçip, yasaya uygun davranacağına, hukuku kendi isteklerinden daha üstün tutacağına söz vermiştir.

1500 yılında Oxford sözlüğünde Rule of Law şeklinde terim olarak hukukun üstünlüğü kullanılmıştır. 1610 yılında İngiltere’de Birleşik Krallık parlamentosuna yetkili olan lordlar tarafından ‘hukukun üstünlüğü’ terimini kullanarak hukuk kuralları tarafından yönetilmek ve yönlendirilmekten daha önemli bir değer olmadığını belirtmişlerdir (Hallam, 1827).

1.2.1. Hukukun Üstünlüğünün Ölçülmesi

Dünya Bankası ve Dünya Adalet Projesi, hukukun üstünlüğü ile ilgili araştırmalar yapan ve bulunan sonuçlara hukukun üstünlüğü terimini sayısal olgularla açıklayan kurumlardır.

Dünya Bankası Hukukun Üstünlüğü Endeksi; Dünya Bankası tarafından 1996 yılından beri hazırlanmış olan bir endekstir. Bu veriler birden fazla ülkenin datasına sahip olması nedeniyle çalışmaların kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Aşağıda Tablo 1. de bu endekse göre 2019 yılında ilk 10 ‘da yer alan ülkelerin ve Türkiye’nin durumu gösterilmiştir. (Endekste maksimum puan 2,5, minimum puan -2,5 olarak belirlenmiştir)

Tablo 1

2019 yılı Hukukun üstünlüğü sonuçlarına göre ilk 10 sıradaki ülke ve Türkiye'nin karşılaştırılması

	Dünya Sıralaması	Skor
Finlandiya	1/142	2,02
Norveç	2/142	1,98
İsveç	3/142	1,91
İsviçre	4/142	1,91
Danimarka	5/142	1,90
Avusturya	6/142	1,88
Yeni Zelanda	7/142	1,88
Singapur	8/142	1,88
Hollanda	9/142	1,81
Lüksemburg	10/142	1,79
Türkiye	78/142	-0,29

(Dünya Bankası, 2021)

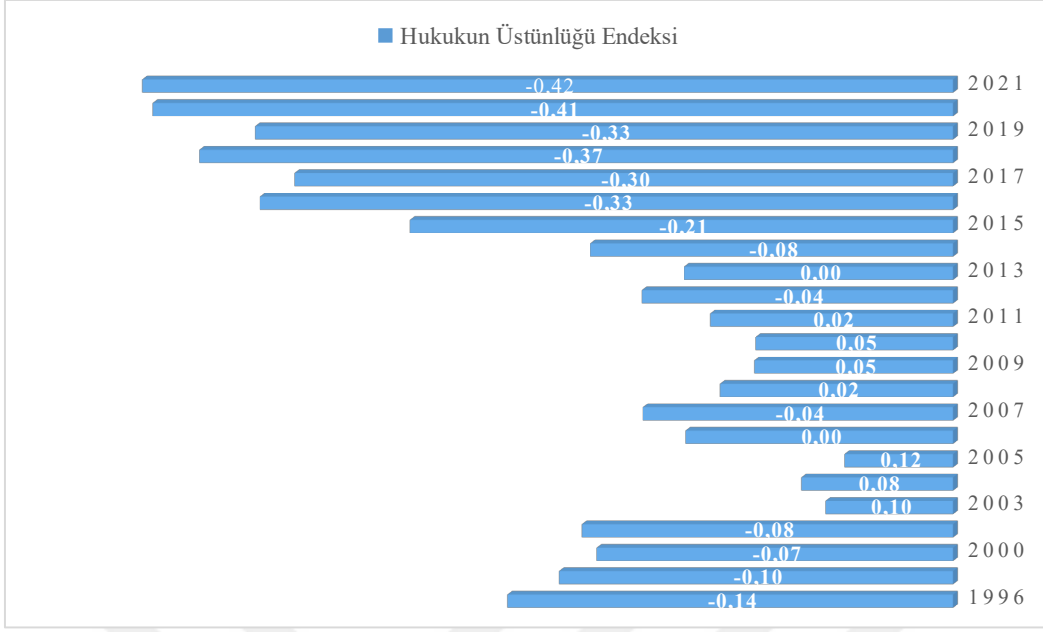
Bu sonuçlar dikkatle incelendiğinde, Kuzey Avrupa ülkelerindeki hukukun üstünlüğü endeksinin üst düzey gelire ve gelişmiş eğitim düzeyinde en üst sırada yer aldığı görülmektedir. Listede bulunan ülkelerin farklı yönetim şekillerine sahip olmasına rağmen demokrasi anlayışları üst seviyededir. Türkiye ise bu sıralamada, 64 ülkeyi geride bırakarak 78. sırada yerini almıştır.

Tablo 2

2020 yılı Dünya Adalet Projesi (WJP) Hukukun Üstünlüğü Endeks Sonuçlarına Göre İlk 10 sıradaki ülke ve Türkiye'nin Karşılaştırılması

Alt Faktörler											
	Dünya Sıralaması	Devlet Yetkileri Üzerindeki Kısıtlamalar			Açık Hükümet	Temel Haklar	Düzenli ve Güvenli	Düzenleyici Uygulama	Sivil Adalet	Ceza Adaleti	Toplam Skor
		Yolsuzluk Olmaması	Yolsuzluk Olmaması	Yolsuzluk Olmaması							
Danimarka	1/128	0,94	0,95	0,88	0,92	0,93	0,90	0,86	0,83	0,90	
Norveç	2/128	0,94	0,94	0,89	0,91	0,93	0,87	0,85	0,83	0,89	
Finlandiya	3/128	0,92	0,89	0,86	0,91	0,91	0,86	0,81	0,83	0,87	
İsveç	4/128	0,87	0,91	0,86	0,87	0,92	0,84	0,82	0,80	0,86	
Hollanda	5/128	0,86	0,88	0,82	0,84	0,85	0,85	0,95	0,76	0,84	
Almanya	6/128	0,85	0,82	0,79	0,85	0,89	0,85	0,85	0,79	0,84	
Yeni Zelanda	7/128	0,85	0,87	0,82	0,81	0,89	0,85	0,78	0,72	0,83	
Avusturya	8/128	0,85	0,82	0,71	0,85	0,90	0,84	0,77	0,80	0,82	
Kanada	9/128	0,84	0,83	0,81	0,82	0,91	0,81	0,70	0,74	0,81	
Estonya	10/128	0,83	0,79	0,81	0,82	0,89	0,79	0,80	0,71	0,81	
Türkiye	107/128	0,30	0,47	0,42	0,32	0,69	0,41	0,44	0,38	0,43	

(World Justice Project, 2021).

Şekil 1. Türkiye'nin 1996-2005 yılları arasındaki hukukun üstünlüğü endeks değerleri

Şekil 1'de gösterildiği üzere, Türkiye 2005 yılında hukukun üstünlüğü endeksinin en yüksek oranına sahiptir. Bunun nedenlerinden biri 1 Haziran tarihinde Yeni Türk Ceza Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ve 3 Ekim tarihinde Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik sürecinin başlaması olarak değerlendirilebilir. Türkiye'nin iktidar üstünde en az denetimin olduğu ülkeler arasında 3'üncü sıradadır. Türkiye'nin daha iyi puan aldığı alanlar ise, yolsuzluğu bulundurmaması ve cezai adalettir.

1.2.2. Hukukun Üstünlüğünün İşlevleri

Devlet fonksiyonlarına hukukun üstünlüğünün egemen olmasında birey ve toplumun lehine temel yararların sağlanması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda da hukukun üstünlüğüne ulusal ve uluslararası düzeyde hüküm ve sonuçları olan işlevler kazandırılmıştır. Diğer bir deyişle, ulusal toplumlar ve bütün olarak ele alınan uluslararası toplumlar için sayılamayacak yarardan bahsetmek mümkün olacaktır.

Esas olarak ulusal boyutta hukukun üstünlüğünün temelde iki işlevi bulunmaktadır. Birinci işlevi, bir ülkede belli bir dönem içinde yürürlükte olan (pozitif) hukuka uyulması ve yasama yetkisinin sınırlandırılması yoluyla kamu otoritelerinin sınırlandırılmasıdır. İkinci işlevi ise, kamu düzenini sağlarken özel alanlara da düzenleme yapmasıdır.

Hukukun her şeyi düzenlemesini veya kapsamasını beklememek aslında doğru bir seçim olacaktır (Selçuk, 1999). Fakat hukuk modern toplum gerekleri temel hak ve özgürlüklerin özüne dokunulamayacağı anlamında gelişen bireyin ihtiyaçlarını karşılayacak yeterliliği bünyesinde barındırmasından kaynaklı, hukukun üstünlüğünü sadece ulusal boyutta değerlendirmek yeterli olmayacaktır. Çünkü hukukun üstünlüğünün, uluslararası boyutta da önemli işlevleri bulunmaktadır. Bunun sonucu olarak hukukun üstünlüğü, hukuksal, sosyal ve siyasal sistemler bütünü olarak ifade edilebilir.

Genel anlamda, hukukun üstünlüğü özellikle siyasi aktörlerin önceden konulmuş kurallara şekil ve esas bakımından uymayan ihlal edici hareketlerini sınırlayarak kötüye kullanımının önlenmesi, kamu görevlilerinin önyargılarından uzak bir şekilde hukuk kurallarını göz önünde tutarak hareket etmelerini ve bütün süreçleri hukuka uygun şekilde yürütmeleri beklenmektedir.

Hukukun üstünlüğü bireylere, devletin haksız müdahalesi ve etkisi olmadan seçme ve kendi amaçları doğrultusunda hareket etme özgürlüğü sağlayarak bireysel özgürlük alanlarının genişlemesine yol açmaktadır (Zywicki, 2003). Çünkü etkin, sistemsal ve işlevsel bir hukuk sistemi hem kişisel gelişimin hem de toplumsal ve ekonomik ilerlemenin temel şartlarını oluşturmaktadır (Schor, 2005). Bu sebeple, hukukun üstünlüğü özgürlük ve ekonomik büyümenin gerçekleşmesi için gerekli şartları sağlayan önemli bir faktördür (Kairys, 2003).

Hukukun üstünlüğü, hukuksal güvenlik sağlamak amacıyla kişileri potansiyellerini maksimum düzeyde faydaya dönüştürmelerine uygun zemin hazırlar. Bunun nedeni, bireylerdeki kişisel doyum ve gelişimin yalnızca devlet ve bireyler arasındaki üretim veya dağıtım zincirinin farklı seviyelerinde faaliyet gösteren iki ya da daha fazla teşebbüs arasında belirli mal veya hizmetlerin alımı, satımı veya yeniden satımı amacıyla yapılan anlaşmalar ve bireylerin kendi aralarındaki yatay ilişkide hukuksal güvenliğin, kesinliğin ve tahmin edilebilirliğin sağlandığı devletin müdahalesinin bulunmadığı ve hukukun sınırlamasının bulunmadığı yerlerde her türlü mobbing ve korku olmayan bir ortamda gerçekleşebilmektedir.

Hukukun üstünlüğünün sağladığı hukuksal kesinlik, öngörülebilirlik ve güven ekonomik faktörlere daha iyi kararlar alabilecekleri ve bunun sonucu olarak ticari ve ekonomik faaliyetlerini geliştirebilecekleri ortam sunarak ekonomik büyümeye de fayda sağlamış olacaktır.

1.2. Kurum Kavramının Teorik Tartışması ve Bileşenleri

1.3.1. Kurumun Tanımı

Kurumlar, bir toplumda yaşayan insanlar arasındaki ilişkiyi biçimlendiren, insanların kendi kendine getirdikleri kısıtlamalardır (North, 2002). Mitchell kurumu, “herkes tarafından kabul edilen sosyal alışkanlıklar”, Hamilton ise, “sürekliliğini koruyan düşünce ve eylem biçimi” olarak tanımlamaktadır (Demir, 1996). Kurumlar özellikleri nedeniyle bireysel davranışlara düzenlilik ve tekrarlanabilirlik kazandırmaktadır.

Kurum hipotezine göre, bazı toplumlar üretim, yatırım ve yenilik yapma yetilerine sahip oldukları için iyi kurumlara sahiptirler. İyi kurumların sahip oldukları üç temel özellik bulunmaktadır (Acemoğlu ve Causes, 2003). Bu özelliğin birincisi, bireylerin sahip olduğu başarıların sonucunda üründen yararlanma ve bundan gelir sağlama (mülkiyet hakkı elde etme) haklarını güvence altına almış olmalarıdır.

İkinci özellik ise, toplumun elit kesimini oluşturan politikacılar ve diğer seçkin grupların toplumun gelir ve yatırımlarını kendi çıkarları doğrultusunda ele geçirmelerinin engellenmesidir. Beşerî sermayede yenilik yapma, çalışma disiplinin bulunması, güven, alanında eğitimi ve uzman olan kişilere saygı, gelir getirecek organizasyonlara yönelmesi iyi kurumların üçüncü özelliğidir.

Kurum, işlevsel, sosyal ve politikadaki yapısal değişimin iktisadi büyümeyi hangi yönde etkilediğini araştıran bir yapıdır. Bu alanda Douglas North’un çalışmaları iki sebepten önem arz etmektedir. Birinci sebep, North’un ilk defa kurumları Neoklasik İktisadın kıstas ve tercih şekline yönelik kuramsal yapılarını baz alarak işlemesidir. North bireysel seçimler ve kurumların insanlara getirebileceği kısıtlar arasındaki ilişkiyi neoklasik yaklaşımla ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra, neoklasik yaklaşım, bireylerin davranışıyla ilgilenen diğer alanlar arasında kurulabilecek köprü için yol gösterici

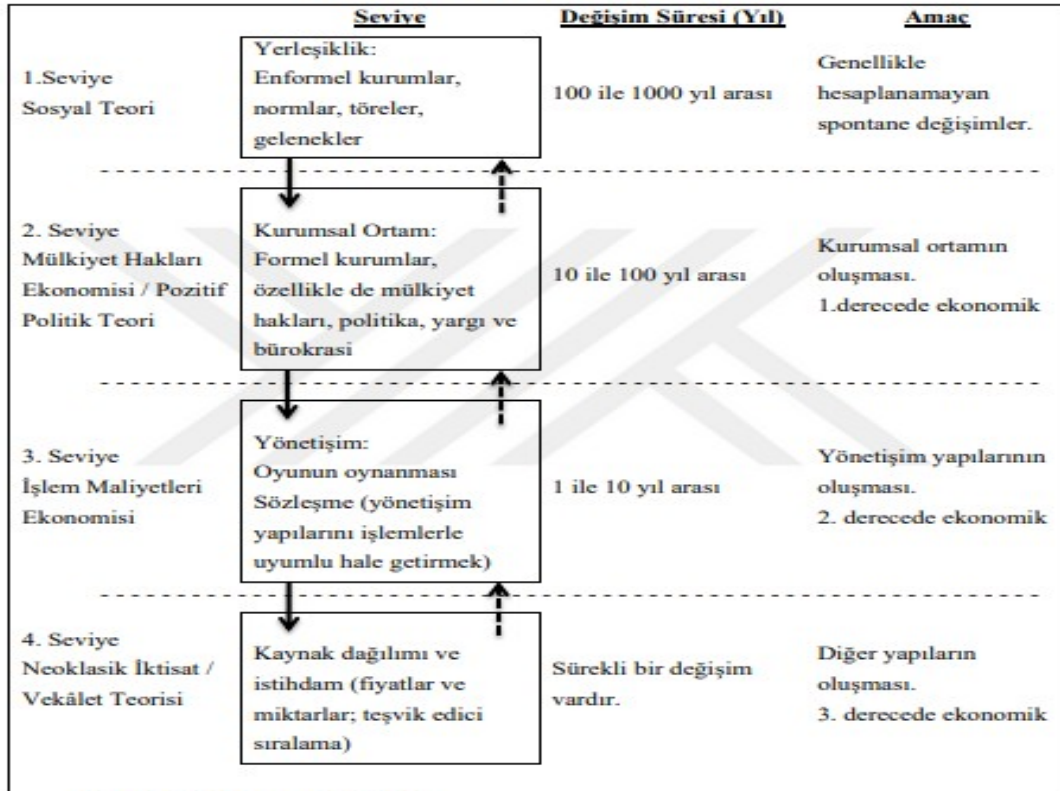
olmuştur. İkinci sebep ise, Yeni Kurumsal İktisadın yeni bir okul olarak ortaya çıkmasını sağlayan temelleri oluşturmasıdır. North çalışmasına öncelikle kurumların ne olduğunu tanımlayarak adım atmıştır. Çalışmalarında işlem maliyet teorisini ekleyerek geniş bir alana yaymıştır.

North ve Thomas (1973), Yeni Kurumsal İktisadın yükselişe geçiş döneminde ekonomik kalkınmada kurumların önemine değinmişlerdir. Çalışmalarında ülkelerin yapıtaşını oluşturan kurumların büyümeyi arttırmadaki rolüne dikkat çekmişlerdir. Kurumlar, kamu ve özel sektörden, toplumun kültürel örüntüleri, kurumsallaşmış insan rollerinin iletişiminden ve etkileşiminden beslenir. Amsden, (1992)'e göre, “Kurumlar, toplumların insan davranışını koordine etmek ve yönetmek için oluşturduğu organizasyonlar, yapılar ve mekanizmalardır. Bu kurumlar resmi (kurumsal kuruluşlar veya devlet kurumları gibi) veya gayri resmi (kültürel normlar ve gelenekler gibi) olabilir. Kurumlar, yaşamlarımızı ve bir bütün olarak toplumu şekillendirmede çok önemli bir rol oynar”.

Oliver (2000), kurumları dört şekilde incelemektedir. Bunlar, Şekil 2’de görüldüğü üzere kurumların mantıklı planını bizlere sunmuştur.

Siyasi kurumlar, kamu hayatını düzenleyen ve yasa ve düzeni koruyan hükümetleri, parlamentoları ve mahkemeleri içerir. Ekonomik kurumlar, ekonomik faaliyeti ve alışverişi kolaylaştıran bankaları, şirketleri ve finansal piyasaları içerir. Sosyal kurumlar, inançları şekillendiren okulları, aileleri ve dini kurumları içerir. Değerler ve davranışlar. Hukuki kurumlar, kanunları uygulayan ve adaleti sağlayan mahkemeleri ve hukuk sistemlerini içerir. Bir üstte yer alan seviyeyi altta bulunan seviyeye bağlayan birleşik oklar, üstte yer alan seviyenin altta bulunan seviyeye kısıtlama yaptığını göstermektedir. Ara ara oluşan oklar, üst seviyede oluşan eylemlerin alt seviyeye doğru geri bildirimini oluşturmaktadır (Oliver, 2000).

Şekil 2: Kurumsal Değişimin Seviyeleri (Williamson, 2000)

Birinci düzey kurumlar, sağamlıkları ve dayanıklılıklarıyla dikkat çekmektedir. Bu düzeyde oluşan şirketin geçmişten bugüne kadar olan durumunu değerlendirerek iyileşme sürecine geçmesi, çok yavaş bir süreçle gerçekleşmektedir. İkinci seviyeye ise, “kurumsal ortam” denmektedir. İkinci seviye, mülkiyet hakları, yönetmelik gibi yasal olan kurumları içermektedir. Formel kurallar, kurumlardan daha seri bir şekilde varyasyon izlemektedir. Williamson (2000)’a göre, bu kurallar, yaklaşık on ila yüzyıl arasında değişim göstermektedir.

Williamson ‘un yaklaşımının her iki seviyesinde North (1990)’un iki aşamalı olarak isimlendirdiği kurumlara karşılık gelmektedir. Fakat Williamson, kurumlara seviye ekleyerek kurumsal çözümlmeyi daha da geniş bir alana yaymıştır.

Üçüncü seviye idari ve politik otoritenin ortak kullanımını olarak adlandırılmış olup oyunun gerçekleştiği yer olarak belirlenmiştir. Ortak kullanım düzeninde sözleşmelerin olması gerektiği gibi yapılması ve bunun kontrolü için yönetimin denetlemesi gerekli bir kuraldır. Bu seviyede oluşan değişim bir ile on sene bandındaki bir zamanı kapsamaktadır. Bunun yanı sıra dördüncü seviye, ekonomiyi geniş alanda değerlendirip kaynak akımlarında yol gösterici politikalara ve işgücü ile ilgilenmektedir.

Devlet kurum kavramının tanımını tam olarak belirlememiştir. Diğer bir ifadeyle kurum olarak bilinen ve kurumdan sayılmayan yerlerin bilinmesi analiz türünün ne olduğuna göre dönüşüme uğramaktadır (Dobler, 2011). Bu nedenle, (North, 1990)’un kurumlara olan yaklaşımı en bilinen ve kabul görmüş tanım olarak kabul edilmektedir. Bazı iktisatçılar kurumları salt dışsal olarak tanımlamak için oyunun kuralları yaklaşımına odaklanırlar (Aoki, 2001). Salt dışsallık yaklaşımı, ancak mikro bakış açısıyla ele alındığında doğru olabilir. Bunu bir örnekle açıklayacak olursak, (Greif, 2006) “kurumların davranışlarını etkiledikleri her bireye dışsal oldukları” varsayımını, kurumların ana özelliklerinden biri olarak kabul etmektedir.

North (1990), bir kurumun oluşurken, resmi olmayan nesilden nesile aktarılan kültürel öğeleri içinde barındırdığını söylemiştir. Resmi olan kurallar ise, toplum düzeninin oluşmasını sağlayan ve bireylerin kendi aralarında bir düzen içinde yaşamasını sağlayan düzenlemelerdir. Kurumlar, işletmeler veya sosyal grup ayrımı yapmaksızın yasal olan

veya olmayan kuralların biçimini kullanabilirler. Bu yaklaşımından farklı olarak North, davranışlarda oluşan değişimden kaynaklı işlem maliyetlerindeki artış veya azalma sonucunda kurumlarında değişiklik göstereceğini iddia etmiştir. Bu iddianın doğruluğunu kanıtlamak için North (1990), malların taşınması sırasında oluşan maliyetlere önem vererek, maliyetlerin ekonomik davranışlarla şekillenebileceğine dikkat çekmiştir.

Mancur (2000) ekonomik büyüme üzerinde etkisi bulunan mülkiyet hakları ve sözleşme uygulamasının önemine dikkat çekmiştir. Bulgulara göre, daha hızlı büyüme sağlanması için belirtilen mülkiyet haklarının sağlanması ve sözleşmelerin taraf tutulmadan uygulanması gerektiğini öne sürmüştür. Mülkiyet haklarının, anayasalarda belirtilen şekilde güvence altına alınmaması, ülkede yaşayan bireyler arasında ekonominin değişkenliğinin kullanılmadığı anlamına gelecektir. Bu yüzden, böyle bir ülkede, yapılan her işlem sonucunda ortaya çıkan maliyet ekonomiyi kardan çok zarar sağlamış olacaktır.

1.3.2. İşlem Maliyeti

İşlem maliyeti Yeni Kurumsal İktisadın önemli teorik araçlarından biridir. Bu nedenle, Coase'ye kadar neo-klasik iktisat tarafından ihmal edilen işlem maliyet kavramının incelenmesi, gerek neo-klasik iktisat ile yeni kurumsal iktisadın gerekse yeni kurumsal iktisat ile eski kurumsal iktisadın teorik karşılaştırılması açısından önem taşımaktadır.

Coase'nin 1937 yılında yazmış olduğu "firmanın doğası" adlı makalesinde neden bazı işlemlerin piyasada yapılırken bazı işlemlerin şirketlerde yapıldığını ve iki katman arasındaki işlemlerin dağılımında hangi unsurlar tarafından belirlendiği sorgulamaktadır (Parada, 2002).

İşlem maliyetleri konusunda önemli olan bir diğer isim North'tur. Ekonomik eylemleri baz alarak resmi ve gayri resmi kurallardan oluşan kurumlar, maliyetleri pozitif ve negatif yönde etkileyerek büyümeye etki etmektedir. North, işlem maliyetlerine dönüşüm maliyetlerini dahil ederek konveksiyonel üretim ilişkisiyle tanımlanabileceğini savunmaktadır. Bu durumda toplam üretim maliyeti hem malın fiziksel özelliklerini

değiştirmek ve nihai duruma getirmek hem de mülkiyet ve işlem haklarını tanımlamak, korumak ve uygulamak için gerekli girdileri içermektedir (North, 2002).

Williamson'un işlem maliyeti tanımı ise North'un tanımlamasından bağımsızdır. Yukarıda belirtildiği gibi North için işlem maliyeti kısaca üretimde gelişme sürecinin sonucu olarak iş bölümlerinin artmasıyla genel maliyetin artması arasındaki doğru orantıdır. İşlem maliyeti tanımını tamamıyla destekleyici niteliktedir. Williamson'a göre işlem maliyeti ekonomi ile ilişkilendirilen her konudaki maliyeti kapsamaktadır (Williamson, 1998).

1.3.3. Firma Teorisi ve İşlem Maliyeti

Firmalar tam rekabet veya eksik rekabet piyasasında eylemlerini gerçekleştiren ve bunu yaparken kar maksimizasyonunu gözeten kuruluşlardır. Yani firmalar baskı altında olduklarında bile kendi çıkarlarını gözeten şekilde kurulurlar. Çözümsel olarak takip edilebilir olması Neoklasik yaklaşımının tüketici teorisiyle koşutlu olması en dikkat çekici yönlerindedir (Klein, 2008).

Firma teorisinin asıl hedefi firmaların tüzel kişilik olarak algılanmasının Neoklasik İktisadın bu konuyu bir sorun olarak ele almasıyla ilişkilidir. Coase'ın cevap aradığı soru firmaların varoluş nedenini anlamaktı. Görevi düzen sağlamak olan bir üretim değişkeni ortada varken neden fiyat mekanizmasına ihtiyaç duyulmuştu. Soruyu tersten soracak olursak piyasanın eşgüdömcü rolüne ilişkin savlar bulunmasına rağmen neden küçük ölçekli firmalar rekabet etme eğiliminde bulunuyorlardı.

Coase, bunun nedenini eksik bilgiden kaynaklandığını öne sürmüştür. Firmalar işlem yaptıkları sırada bilgi edinmek için geleneksel üretim maliyetleri dışında bir maliyete katlanmak zorunda kalmışlardır. Bu maliyet işlem maliyeti olarak adlandırılmıştır. İşlem maliyetlerinin varlığı piyasada daha düşük bütçeli işlemler yapılma yoluna gidilmesine sebebiyet vermiştir. Bu da sıradan bir iktisadi faktörden marjinalite bakımından ayrı olmayan ancak işleyiş bakımından farklı olan firmaların piyasalarda yer edinmesine neden olmuştur.

Piyasa mekanizması yapılan işlemle ilgi olarak fiyatın ve kontratta geçerli olan beyanların yerine getirilmesini sağlamak için yaptırım maliyetlerini de gözetmek zorundadır. Firma yöneticileri düzeni sağlamak için işlem maliyetini azaltma yoluna gidebilir. Firma yöneticilerinin bu önlemi almasına rağmen düzene ilişkin başka sorunlarla karşılaşılabilir. Bu sorunlara bilgi akışı, performans izleme ve ölçmede gibi örnekler verilebilir. İşlem maliyetlerini azaltmaya gidilen bir durum söz konusu olsa da bu sorunlar işlem maliyetlerini doğrudan yükseltmektedir.

1.3.4. Mülkiyet Hakları

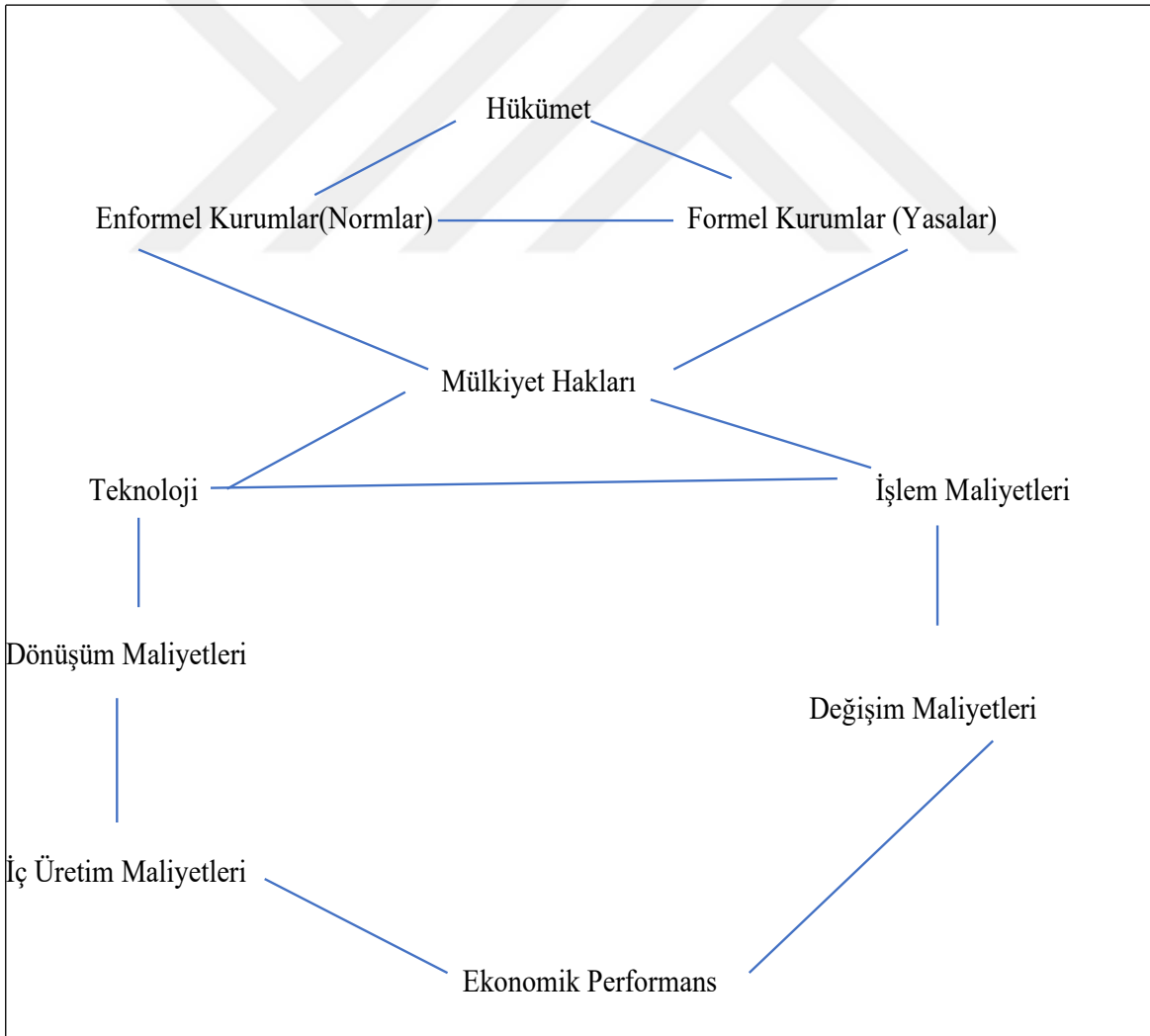
Mülkiyet haklarının korunması, büyümeyle ilgili ana belirleyicilerden biridir (Williamson ve Kerekes, 2011). Mülkiyet hakkı kişiye, sahip olduğu mallar üzerinde karar verme hakkını vermektedir (North, 1990). Kişi, varlıklarını yönetebilme konusunda kendine özgü haklara sahip olmuş olur. Bu durumda malın sahibi mülkün kullanımı sonrasında elde edilen getiriden tam anlamda hak sahibi olmuş olur. Kendine özgü kullanım ve mülkiyetin tahsis edilmesi kişilere yatırım yapmaları için önemli teşvik sağlamaktadır. Malın sahibi, kendine ait mülkünü kendine en uygun çıkarlar doğrultusunda kullanacaktır. Bireylerin bencil olmalarından kaynaklı kendi faydalarını en üst düzeyde tutmak istemeleri varsayılmaktadır. Fakat bu durumda bireysel fayda maddi faydaya eşit olamayacaktır. Kendilerini daha iyi hissedebilecek her durumda bireyler fedakârlık yapmaktan kaçınmayacaklardır.

Şekil 3'te gösterildiği üzere toplumsal normlar ve yasalar bireylerin sahip oldukları mülkiyet haklarını belirler. Bireylerin mal ve hizmetlerde sahip oldukları haklar:

- sahip olduğu varlığı satma hakkı
- sahip olduğu varlıktan gelir kullanma ve elde etme hakkı
- sahip olduğu varlığı miras bırakma hakkı

Güçlü mülkiyet hakları, gelişen bir ekonominin ve adil bir toplumun temelidir. Bireysel Özerklik Mülkiyet hakları, bireylerin kendi yaşamlarını kontrol etmelerine ve refahlarını etkileyen seçimler yapmalarına izin verir. Ekonomik Büyüme anlamında ise, özel mülkiyet, ekonomik büyüme ve refaha yol açan yatırım ve yeniliği teşvik edilme

anlamında önemli bir yere sahiptir. Mülkiyet haklarının korunması, özellikle marjinal gruplar için toplumda adalet ve adaleti teşvik etmenin anahtarıdır. Hükümet, mülkiyet haklarını güvence altına alan ve hırsızlığı veya mülke zarar verilmesini önleyen yasalar oluşturmalı ve uygulamalıdır. Tartışmalı anlaşmazlıklar ortaya çıktığında, hükümet anlaşmazlıkları çözmek ve tarafların zararlarını tazmin etmek için adil ve tarafsız bir yasal sistemle bu sorunu çözmelidir. Hükümet düzenlemeleri, mülkiyet haklarını koruma ihtiyacı ile kamu güvenliğini ve refahını teşvik etme ihtiyacını dengeleyerek yolsuz devlet görevlileri veya işletmelerin önüne geçmelidir. Zayıf yasal sistemlerde yasalar manipüle edilerek veya mülke el koymak için yasa dışı yöntemler kullanarak mülkiyet haklarını zarar verici durumlarla karşılaşılabılır. Bazı ülkelerde, zayıf yasal sistemler veya uygulama eksikliği, mülkiyet haklarının ihlal edilmesine yol açabilir ve yatırımcılar için belirsizlik yaratabilir (Alston, 2018).

Şekil 3. Kurumlar, Mülkiyet Hakları ve Ekonomik Performans

Güven duyulan toplumlarda mülkiyet haklarının gelişmesi hukuk devletinin varlığıyla ilgili bizlere bilgi vermektedir. Örnek verecek olursak, mülkiyet hakları genellikle otoritere sahibi devletlerde elde edilmemektedir. Bu ülkelerdeki siyasi güçler tarafından uygulanan kamulaştırmaya uygun anayasa ve bağımsız bir yargı olmadığı için kolay uygulanmaktadır. Bu yüzden mülkiyet haklarına, güvenin en aza indirildiği, siyasi ve ekonomik özgürlük alanlarında bastırılabilir bir yargı sistemi eşlik etmektedir. Ekonomik verimliliğin en yüksek seviyeye çıkarmak için ise tam tersi durum gerekmektedir.

Bu nedenle ekonomik başarı, güvenli mülkiyet haklarının varlığıyla mümkündür. (Acemoğlu ve Johnson, 2005), politik ve hukuksal anlamda kurumsal ortamın var olabileceğini kanıtlamak için mülkiyet haklarının önemi üzerinde durulan kuramsal bir çerçeve geliştirmişlerdir. Çalıştıkları modelde siyasi iktidar, devletin formel kurumsal ortamı açısından büyük ölçüde önem arz eder. İktidardaki elit kesim formel kurumları kendi çıkarları doğrultusunda düzenleyeceklerdir. Kurumsal özellik aslında tarafsız ve eylemsel güç arasında oluşan farkı ifade eder. Eski veya resmi siyasi iktidar onaylanırken, siyasi güç yasal hale getirilmeyip ancak çıkarlarını uygulayabilmiştir. Bu yüzden, kamusal irade siyasi iktidarın etkisi altındadır. Siyasi iktidar parasal kaynaklara bağlı olduğundan, yeterli sermaye birikimine sahip olan yasal kurumların özelliklerine karar verme yetkisine sahiptir. İşlevsel politika gücünün kullanılması değişken olduğundan dolayı, silah ve parayla donanmış bireyler, hükümeti devirmek için darbe girişiminde bulunabilirler. Bunun hemen akabinde faaliyetlerde bulunan siyasi iktidar kendi çıkarlarını gözeterek resmî kurumları uygulamaya sokmuştur. Gerçekleşen bu eylemle, sivil mülkiyet hakları sağlanması güç hale gelmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın ikinci bölümünde ekonomik büyüme kavramının tanımına, dinamiklerine hukukun üstünlüğüyle ilgili teorik çalışma ve literatür araştırmasına değinilmektedir.

2.1. Teorik Çalışma

Literatürde hukukun üstünlüğü- ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen ampirik çalışmalar dar kapsamlıdır ve ekonomik büyümeyi ölçen göstergelerle yapılan araştırmalar, bireysel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmasının hukukun üstünlüğü ile bağlantısı olduğuna vurgu yaparak ekonomik büyüme üzerine çalışmalara yoğunlaşmıştır. Bu bağlama ek olarak kurumlar ve ekonomik büyüme ilişkisiyle alakalı teorik çalışmalarda Douglass North ve diğer bazı iktisatçıların çalışmalarıyla ilişkilendirilmiştir.

Acemoğlu ve Johnson (2001), yaptıkları çalışmada ekonomik kurumlarla sömürge yerleşimcilerinin ölüm oranını kıyaslama yaparak kullanmıştır. Yazarlar mevcut ekonomik performansı sömürge döneminden başlayarak günümüze kadar sürdürmüştür. Yazarların bakış açısına göre, ekonomik performans var olan yasal kurallarla bağlantılıdır. Var olan formel kurumların kalitesi ise, ilk başta oluşan kurumların kalitesiyle doğrudan bağlantılıdır. Bu yüzden, geçmişte büyümeyi negatif yönde etkileyen yasal kurallara sahip olan ülkeler , günümüzde de hala büyümeyi engelleyen formel kurumlara sahip demektir. İlk oluşan formel kurumların kalitesi, sömürgeleştirme stratejisine bağlı olduğundan Batı Avrupalılar yerleşmiş oldukları bölgelerde Avrupa kurumlarını kopyalayıp mülkiyet haklarına dikkat çekerek devlet gücünü kısıtlamışlardır. Acemoğlu vd. (2001)'e göre Avrupalıların yerleşmediği alanlarda kaynakları sömürmeye yardımcı olan fakat mülkiyeti koruyamayan veya devleti kısıtlayamayan dışlayıcı kurumlar kurulmuştur.

Akalın (2021), 1983-2017 dönemini kapsayan 28 OECD ülkesi için panel veri analizi yöntemi kullanılarak hukukun üstünlüğünün ekonomik büyüme üzerinde bir etkisi olup olmadığı araştırılmıştır. Çalışma sonucuna göre, sermaye oluşumunda gerçekleşen artış miktarı ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemiştir. Bu olumlu etkilemenin sonucunda yatırımlarda oluşan istihdamın üretimi arttırmaya yönelik politikalarla olacağı belirtilmiştir. Hukukun üstünlüğünün ekonomik büyüme üzerinde oluşan etkisi ise, ticareti artırarak yabancı sermayelerin artışıyla, yolsuzluğun giderilmesiyle mümkün olabileceğini iddia etmiştir.

Baykal (2008), Hammurabi Kanunlarının günümüzdeki hukuk kurallarıyla eş değer olduğu kaçınılmaz bir gerçektir. Bu durumda bireysel olarak kişilerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için para kazanmaları gerekmektedir. Kişilerin toplumda yer edinebilmesi ve bunu kurallar bütününe uyarak gerçekleştirmesi hukuk kurallarının ekonomi ile bağlantısının var olduğunun kanıtıdır. Hukuk kurallarının yaptırımı aslında bireylerin haklarını kullanırken bunu toplumsal refahı bozmadan gerçekleştirebilmelerini sağlamaktadır. Bu ilişkinin kurulmasından kaynaklı öğretilerde hukuk- ekonomi ilişkisi, hukukun iktisadi çözümlemesi kavramlarını ortaya çıkarmıştır. İktisattaki gelişmelerin sonucu olarak ekonomi literatürüne çok fazla hukuk kavramı girmiştir. İş hukuku- endüstrileşme, gibi ilişkiler iki bilim dalında tamamlayıcı role sahiptir. Özellikle sözleşme ve mülkiyet en sık kullanılan kavramlardır. Hukukun varlığı sözleşmeleri kolaylaştırıcı veya zorlaştırıcı etkiye sahipken ekonomik eylemleri de hızlandırması veya yavaşlatması anlamına gelir.

Üretim kaynaklarının ne sebeple ve kimin için kullanılacağı sorusunun cevabının belirleyici ana unsuru "mülkiyet" kavramıdır. Ekonomide, mal vasfını taşıyan şeylerin hangi ekonomik değeri taşıdığı ve , kimin hangi mallar üzerinde ayrıcalık hakkına sahip olduğu değer taşıyan bir konudur. 1950 'li yıllardan önce ekonomi bilimi hukukla eş değer kabul edilirken ,1950'li yıllardan sonra hukuk ayrı bir bilim dalı olarak kabul edilmiştir. 1970'lerden sonra ekonomik faaliyetlerin yasal çerçevesini inceleyen bir alt bilim haline gelerek devletin sosyal adaleti sağlamak amacıyla sosyal hayata müdahalesi yargının inceleme alanına girmiştir.

Barro (1996), 100 ülkeyi içeren panel veri analizi yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, yaşam kalitesinin yükseltilmesi, doğurganlık oranının en aza indirgenmesi, hukukun üstünlüğünün önemini artırdığını gözlemlemişlerdir. Düşük seyirde ilerleyen siyasi haklar ve bu hakların genişletilmesinin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemesi sonucunda gelişen demokrasi düzeyine ulaşılması demokrasideki genişlemenin büyümeyi olumsuz yönde etkileyeceğini iddia etmişlerdir. Bunun sonucunda, bu ülkelerin ekonomik büyümelerinde oluşan olumlu gelişmeler demokrasi düzeyinin artması sonucu gerçekleşeceğinden, ekonomik büyümesi olumlu yönde ilerleyen ülkelerin, demokratik bir yönetim biçimine sahip olduklarını savunmuşlardır.

Boettke ve Subrick (2003), mülkiyet haklarının korunması ve gelecekte oluşabilecek belirsizliği azaltacak durumların sadece gelirleri artırarak bireyin yaşam standartlarını iyileştirmekle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda bireyin yeteneklerini de geliştireceğini öne sürmüşlerdir. Hukukun üstünlüğünü önemli ölçüde savunan ülkeler ile çeşitli argümanlar (yaşam belirtisi, okuryazar oranları) arasında ampirik bir korelasyonun olduğunu tespit etmişlerdir. Bu katkı sonucunda hukukun üstünlüğünün ekonomik gelişme ve büyüme üzerinde olumlu bir ilişki bulunmaktadır.

Butkiewicz ve Yanikkaya (2006), ekonomik büyümeyi, hukukun üstünlüğünün korunmasının yanında kurumların demokratik şekilde yaklaşımlarda bulunmasının arttırdığını gözlemlemişlerdir. Çalışmalarında, hukukun üstünlüğünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisini göstermek için bağımsız değişken olarak resmiyetçiliğin kalitesi, yolsuzluk, yapılan sözleşmelerde hükümetin tarafsız karar vermesine dayanan bir izin oluşturmuşlardır. Çalışma sonucuna göre, orta gelire sahip olan ülkelerde ekonomik büyüme için uygulanacak politikalar geniş bir alana sahiptir. Üretim faktörlerinde kullanılacak makine, mesleki uzmanlık gerektiren faktörler büyüme üzerinde artırıcı etkiye sahiptir. Hukukun üstünlüğünün sürdürülebilmesi yönünden büyümeyi desteklediği gözlemlenmektedir. Bu sürdürülebilmenin gerçekleşmesi için yatırımların olması ve ticaret açısından yabancı sermaye ortaklarının bulunması gereklidir. Gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde bireylerin doğuştan sahip oldukları haklarının güvence altına alınmasına yönelik yapılan sözleşmelerin hükümetçe kabul edilmemesi büyümeyi olumsuz yönde etkilediğinden, bireylerin haklarının güvence altına alınması ekonomik büyüme için önemlidir tezini kanıtlar niteliktedir. Hukukun üstünlüğünün ekonomik büyümeyi pozitif

yönde etkilemesi için tahmini katsayı gelişmiş ülkeler için önemliyken, devletin sözleşmeleri kabul etmemesi durumunda tahmin edilen katsayılar gelişmekte olan ülkeler için önemlidir.

Chansukree (2012),GMM Yöntemi -WGI kullanılarak kişi başına düşen GSYH'deki artışı önemli ölçüde etkileyen kurumsal faktörün hukuk devleti olduğunu tespit etmiştir.

Cooter ve D'Amato (1998), hukukun yasal olarak sınıflandırılan eylemler için önceden var olan bir tercihi kullanarak bireylerin davranışlarını etkileyebileceğini öne sürer. Bunun sonucunda resmi aktörlerin yalnızca yasa dışı olarak sınıflandırılan davranışların cezalandırılması gerektiğini savunarak toplumda yaşayan bireylerin davranışlarının kısıtlamasıyla hukuku önceden var olan bir normun varlığı ile sosyal normlardan ayırarak ekonomik büyümeye pozitif yönde etki edeceğini savunmuştur.

De Soto (2000), fakir ülkelerin mülkiyet haklarını korumada eksik olduklarını ve ekonomilerinin de bu yüzden eksik olduğunu iddia etmiştir. 19. yy'da zengin ülkelerin ise, şeffaf bir mülkiyet hakları sistemine sahip olmalarından kaynaklı gelişme kaydettiklerini öne sürmüştür. Açık kurumsal temellerin bulunmaması, fakir ülkelerde yaşayan bireylerin hukuk dışı mülkiyet varlıklarını daha üretken bir ekonomik faaliyette kullanılmasını engellediğini savunmuştur.

Dollar ve Kraay (2003),ekonomik büyümenin uzun vadede gerçekleşmesi için, kurumlar tarafından mülkiyet haklarının güvence altına alınması önemlidir. Ticareti geniş alana yayılan ülkelerin ekonomik büyümesi bir anda genişleyebilmektedir. Etkin kurumlara sahip olan ülkelerde coğrafi alanlar elverişli olduğundan sömürgeye uğramış olan ülkelerin kurumsallaşmak için yatırım yapması bu durumu açıklamaktadır. Seçilen 168 ülkede yatay kesit veri analiz yöntemi kullanılarak hukukun üstünlüğünün ticaret yapmaya teşvik konusunda olumlu etkisinin olduğu gözlemlenmiştir. Dollar ve Kraay (2000), bu çalışmadan farklı olarak yapmış oldukları sair çalışmalarında hukukun üstünlüğünün, yoksul olan ülkelerin gelirlerini arttırdığını ve demokrasinin olduğu ülkelerde yoksul kişilerin gelirlerine negatif anlamda bir etki yarattığını gözlemlemişlerdir.

Eğilmez (2018), Osmanlı döneminden Cumhuriyet dönemine kadar sosyo-ekonomik değerlendirmelerin bulunduğu yayında, bir sistemin olduğu durumdan daha iyi revize edilmesi ve oluşan şoklara karşı direnç gösterebilmesi için yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. . Ekonomik anlamda reform, ekonominin içinde bulunduğu ekonomik sisteme, çevreye uyumlu hale gelebilmesi için atılması gereken adımlar tanımlanmaktadır. Türkiye'nin uygulaması gereken yapısal reformların siyasal, sosyal ve ekonomik anlamda üç kısımda incelenmesi gerektiğini savunmuştur. Siyasal reformların, hukukun üstün tutulduğu, bireylerin sahip oldukları hak ve özgürlüklerin daha geniş alana yayılması ve korunması, kuvvetler ayrılığının uygulanarak anayasa değişikliği yapılması, sosyal reformlarda ise, siyasi etkiler ve baskılardan uzak hızlı ilerleyen bir yargı sisteminin bilimi temele oturtan eğitim sisteminin var olması gerektiğini vurgulamıştır.

Fadakinte (2013), hukukun üstünlüğü ve mülkiyet hakları gibi resmi ve özel kuruluşlarda idari, ekonomik ve politik otoriteyi 1999-2012 yılları arasında Nijerya için kullanmıştır. Bulgular, hukukun üstünlüğü ile sivil özgürlüğün ekonomik büyümeyle doğrudan bağlantılı olduğunu gözlemlemiştir. Çalışmanın bulgularına göre, siyasi istikrar ve idari kalite endeksleri bölgedeki ekonomik büyümeyi önemli şekilde pozitif yönde etkilerken, devlet etkinliği ve hukukun üstünlüğü bölgedeki büyümeyi negatif yönde etkilemiştir. Bölgede oluşan yolsuzluğu engelleme çabalarına rağmen, yolsuzluğun kontrolü ekonomik büyümeyi etkileme açısından açık değildir. Çalışma hesap verilebilirlik uygulamalarının ve hukuk devleti göstergelerinin bölgedeki ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini de ortaya koymuştur.

Ftorekova ve Madr (2017), GMM Yöntemi-WGI ve EFW kullanarak hukuk devletinin iyileştirilmesi büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlandırılan bir etki göstermemiştir.

Grossman ve Helpman (1994), ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği üzerine yaptıkları çalışmada analizler yaparken çeşitli bilim dallarından yararlanarak farklı değişkenlerin kullanılmasına dikkat çekmiştir. Grossman ve Helpman, herhangi bir ülkenin farklı yapısal ve politik parametrelere sahip olması nedeniyle birbirinden farklı büyüme yörüngesine sahip olabileceğini savunmuşlardır. Çalışmalarının asıl amacı, ekonomik büyümeyi etkileyen faktörlerden olan ülkelerin sahip oldukları etnik yapı, sömürgeci

mirası, kişi başına düşen milli gelir ve farklı bir bilim dalı olan hukukun kullanılmasının ekonomik büyümeye etkisini araştırmaktır.

Haggard ve Tiede (2011), hukukun üstünlüğünden bahsedilmememiz için bireyin haklarının anayasa ile güvence altına alınması ve kişinin kendi malı üzerinde serbest iradesiyle hakkını kullanması önemli gerekliliklerden birkaç tanesidir. Yapılan çalışmada 74 ülke seçilmiş olup hukukun üstünlüğü ve ekonomik büyüme arasında bulunan ilişkinin kişilerin mülkiyet haklarının güvence altına alınmasından kaynaklı gelişmiş ülkelerde daha kuvveti olduğu gözlemlenmiştir.

Ozpolat vd. (2016), 2002-2015 döneminde 20 ülke için GMM yöntemini kullanarak kurumların ekonomide bireylerden daha çok yer aldığını gözlemlemişlerdir. Bir firmanın veya şirketin uzun vadeli dönemde başarıyı yakalamak için oluşturmuş olduğu faaliyetler kaynak dağılımındaki eşitsizliği çözmeye önemli bir aktördür. Bu faaliyetler gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin güvenirliliğini artırdığı için dıştan yatırımcıları da kendilerine çekerek ekonomik büyümeyi de olumlu yönde etkilemektedir.

Rosenberg (1994), Batı'daki ekonomik kalkınmanın deneme yanılma yöntemiyle başarılı olan yavaş ve aşamalı bir süreç olduğu görüşüyle desteklemektedir. Diğer yandan Rosenberg (1994)'e göre, "Sistemin temel unsurları deneme için gerekli olan otoritenin ve kaynakların geniş bir alana yayılması, deneme üzerindeki politik ve dini kısıtlamaların bulunmaması başarı için ödülleri birleştiren teşvikler" olarak nitelendirmiştir. Bununla alakalı olarak firmaların önemi, sözleşme ve fiyat sistemi ile ilgili araştırmalar kurumların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini gözler önüne sermiştir.

Rodrik vd. (2004), göre büyümeyi etkileyen üç ana başlık mevcuttur. Bunlar, coğrafya, ticaret ve kurumlardır. Hepsi büyümenin önemli faktörleri olsa da baskı ve göreceli etki devam etmektedir. Coğrafi faktörler, ulusal sınırlar hariç dışsal etkiye sahiptir. Ticareti destekleyenler ve Kurumsal İktisatçılar tercih ettikleri determinantlar için illiyet bağı göstermek zorunda olduklarından dolayı büyümeyi etkileyen faktörleri seçmek zorunda olmaları oldukça zordur.

Telli (2014), BM'nin Bin Yıl Kalkınma hedefinde ekonomide oluşan güvensizliğin giderilmesi odak noktası olmuştur. İlerleyen zaman içerisinde hukukun üstünlüğü ve insani değerlerin kalkınmada etkili olabilmesi için aralarında bir bağ olması gerektiği saptanmış ve insan haklarının güvence altına alınırken aynı zamanda hukukun üstünlüğüyle aralarındaki ilişkinin mutlak saygıyla bir bütün halinde ele ekonomik büyümenin gerçekleşeceği ortaya konulmuştur.

Yapraklı (2008), 2002-2005 dönemini kapsayan çalışmada, kişi başına düşen gelirin 10 bin – 15 bin dolar arası olan 36 ülkenin panel veri analiz yöntemi kullanılarak mevcut ekonomik sistemlerinde şeffaflık ilkesi, meydana gelen iç ve dış şoklar karşısındaki politik istikrarları ve hukukun üstünlüğünün sağlanabilmesi için gerekli olan aktörlerin ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu gözlemlenmiştir.

Yi Man Li ve Lut Li (2013), hukuk ve ekonomik rasyonalite arasında bulunan ilişkiye dair çalışmalarında, finansal ve ekonomik rasyonaliteye ihtiyaç duyulduğunu düzenli işleyen bir hukuk sisteminin varlığının mülkiyet haklarının korunmasında önemli bir rolü olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu durumda Çin'de hukuk sisteminin zayıf olmasının rağmen ekonomik rasyonalitenin yüksel olduğu küçümsenmeyecek derecede aşıkardır. Çin ekonomisi gibi ekonomisini geliştirmek için çabalayan Yeni Zelanda yasal sistemlerine düzenleme yaparak bu durumu garanti altına almaya çalışmıştır. Çalışmada , hukukun üstünlüğü ile ekonomik rasyonalite arasında müspet bir bağlantı olduğunu gözlemlenmişlerdir.

2.2. Ekonomik Büyüme

Ekonomik büyüme, kişi başına gayri safi yurtiçi hasıladaki artışları ifade eder. Ekonomik büyüme kavramı, gelişmiş ve refaha ermiş bir ülkenin en önemli göstergesidir. Ekonomik büyüme gelişmiş ülkelerde önemli olduğu kadar gelişmekte olan ülkeler açısından da önemlidir. Fakat gelişmiş ülkeler ekonomik büyüme , diğer bir ifadeyle reel GSYH'nin yıllar içerisinde değişimine önem verirken, gelişmekte olan ülkeler ekonomik büyümeden daha çok ekonomik kalkınma olgusuna önem vermektedirler. Ekonomik kalkınma, ekonomik büyümeyi kapsayan bir kavram olmasının yanında ekonomik büyümeye ek olarak, toplumda oluşan gelir dengesizliklerinin azalması, işsizliğin

azaltılması, ekonomik ve sosyal kurumların modernleştirilmesi gibi ekonomik olduğu kadar sosyal ve siyasal alanları da kapsar (Dinler, 2008).

Büyümenin gerçekleşip gerçekleşmediği, GSYİH'deki artışların fiyatlarda oluşan değişimlerden etkilenip etkilenmediği, büyümenin pozitif yönlü olduğunu anlamak için önemlidir. Bunun nedeni, büyüme ivmesi bir önceki yıla göre hesaplanarak, büyüme hızı kaynakların artmasından değil, değer artışlarından dolayı gerçekleşir.

Ekonomik büyüme iki şekilde gerçekleşir. Ülkenin üretim faktörlerinde meydana gelen istatistiksel artışlar, üretim gücünün artması şeklinde veya üretim faktörlerinin verimliliğinde meydana gelen olumlu gelişmeler şeklinde gerçekleşmektedir. Yalnız üretim faktörlerinin sayısının ve verimliliğinin artması ancak uzun dönemde gözlenebilecek olaylar oluşmasına bağlı olarak ekonomik büyümede uzun dönemli dinamik bir değişken oluşmasına sebebiyet verir.

Ekonomik büyüme, mevcut kaynaklar kullanılarak üretilebilecek en yüksek kapasiteyi gösteren iç büyüme eğrisinin sağa doğru kayması ile gösterilebilir.

Ekonomik büyümenin ölçülmesinde Gayri Safi Yurtiçi Hasıla göstergesi önemli bir belirleyici olarak kullanılmaktadır. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'da esas olan ülkenin sınırları içinde gerçekleşmesi ve belli bir dönemi kapsamasıdır.

Gayri Safi Yurtiçi Hasıla toplam üretim yaklaşımı ve toplam harcama ve toplam gelir yaklaşımıyla ölçülmektedir. Toplam Üretim Yaklaşımı, bir ülkenin sınırları içinde belirli bir yılda üretilmiş olan malların ve hizmetlerin piyasa değerini temsil eden GSYH, üretilmiş olan malların piyasa değerini ölçmek için dolaysız biçimde ölçülebilir. Toplam Harcama Yaklaşımında ise, bir ülkede bir yıl içerisinde üretilen malların piyasa değeri, alıcıların üretilen malları satın almak için ödediği para miktarına eşittir. Yani, toplam harcama hesaplanarak GSYH dolaylı olarak ölçülebilmektedir. Toplam Gelir Yaklaşımında ise, ülkede bir yıl içerisinde üretilen malların piyasadaki değeri üretim aktörlerinden elde edilen gelir toplamına eşittir (Dinler, 2008).

Bir ülke içinde üretilen mal ve hizmet miktarını Q_1 ile gösterdiğimizde, yine bu ülkenin fiyatlarını P_1 ile gösterdiğimizde bu ülke için,

Nominal Gayri Safi Yurtiçi Hasıla:

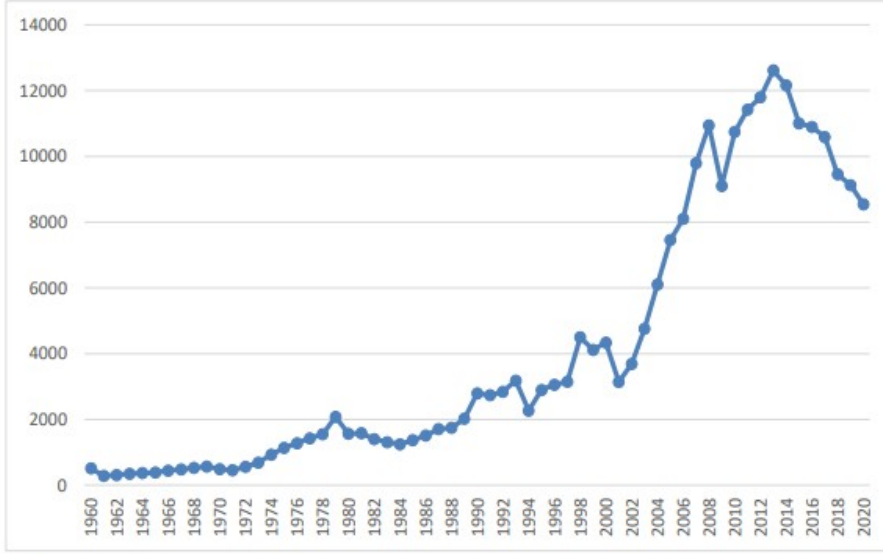
$$\sum_{i=1}^N Q_i P_i \text{ (Ünsal, 2009)}. \quad (1.1)$$

Kişi başına düşen millî gelir ve ekonomik özgürlüğün olumlu yönde değişmesi ile tanımlanan bir süreçtir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin amaçlarından biri, ekonomik büyümeyi sağlamaktır. Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri farklı seviyelerde olursa, büyüme oranları da aynı oranda farklı olmalıdır. Ekonomik büyümeyi belirleyen birden fazla faktör bulunmaktadır. Bu faktörler hem tek başına hem de karşılıklı etkileşim ile ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Ülkeler aynı ekonomi politikalarını uygulasalar bile, ülkeler arası ekonomik büyüme oranı birbirinden farklı şekilde gelişim seviyesi gösterecektir. Ekonomik büyümeyi istikrarlı bir hale getirmek için büyümeyi etkileyen faktörlerin araştırılması burada önem arz etmektedir.

Ardından Solow tarafından Neoklasik büyüme teorisi ortaya atılarak üretim, sermaye, emek ve teknolojiyi kapsayacak şekilde modellenmiştir. Neoklasik büyüme teorisinde tam rekabet piyasası geçerli olduğundan üretim fonksiyonunun sermayeye ve emeğe göre azalan getiri prensibine göre hareket ettiği ve teknolojik değişim ile nüfus artışının dışsal olduğu varsayılmaktadır. Ancak, Barro yaptığı ampirik çalışmada teknolojinin dışsal ve sabit olduğu varsayımının gerçekçi olmadığını göstermiştir (Barro vd., 1991). Ardından Romer (1986), uzun dönem ekonomik büyümenin belirleyicilerini araştırarak Neoklasik büyüme teorisindeki teknolojinin dışsal olma varsayımını esneterek endojen bir büyüme teorisi ileri sürmüştür. Teknolojinin içsel kabul edilmesi ile içsel büyüme teorisinde eksik rekabete sahip piyasaların ele alınması mümkün hale gelmiş ve sermayenin azalan getiri prensibine göre hareket ettiği varsayımından uzaklaşmıştır. Aynı zamanda beşerî sermaye önem kazanmıştır.

Şekil 4. 1960-2020 dönemi Türkiye'ye ait kişi başı milli gelir (ABD doları) (Bank, 2023)

Şekil 3'e göre, 1960-2020 döneminde kişi başına düşen milli gelir artış göstererek pozitif yönde eğilim göstermiştir. 1980-1984 yıllarında kişi başına düşen milli gelir azalma göstermiştir. Toplumda yaşanan siyasi olaylar ve demokratikleşme sürecindeki çalkantılar milli geliri dengesizleştirmeye sebep olabilir. 2008 yılında ilk kez 10000 dolar bandında seyreden gelir, 2013 yılında en yüksek seviye olan 12614 dolara ulaşmıştır. 2020 yılında ise, kişi başına düşen gelir 8538 dolar seyrinde gerçekleşmiştir.

Ekonomik büyümenin türleri dokuz başlık altında açıklanmaktadır. Bunlar;

Açık büyüme: Serbest büyüme ekonomisi tercih edilir.

Kapalı büyüme: Devletin her anlamda ve her alanda müdahalesi maksimum düzeydedir. Müdahale gerçekleşirken devletin öz kaynakları kullanılır.

Planlı büyüme: Etkinlik verimlilik önemlidir. Belirli bir plan dahilinde yürütülür.

Spontane büyüme: Devletin ekonomiye müdahalesi minimumdur. Üretim faktörleri kendiliğinden harekete geçer.

Dengeli büyüme: Kaynak israfının önlenmesi amaçlanır. Her üretilen mal veya hizmet çıktısına Pazar bulma zorunluluğu vardır (Kızılkaya, 2013).

Dengesiz büyüme: Öncü sektör ve bölgeler, diğer bölge ve sektörleri peşine takarak katkı sağlar.

Biyolojik büyüme: Büyüme önce hızlı bir şekilde artmakta, sonrasında ise yavaşlayıp durmakta ve gerilemeye başlamaktadır.

Durgun büyüme: Bir işletmenin bulunduğu alanlarda uygun adımlarla gelişmelerini sürdürmeleri.ve yeni alanlara girerken riskten kaçınmaları anlamına gelir

Köksüz büyüme: Büyüme esnasında kültürel kimlik kaybı gerçekleşmektedir.

2.3. Ekonomik Büyümenin Faktörleri

Politikacılar açısından ekonomik büyüme ve büyümenin kaynaklarının açıklanması, ekonomik politikaları belirleme hususunda oldukça önemlidir. Ekonomik büyümenin sağlanabilmesi ve büyümenin sürekliliğinin olması için ülkelerde olması gerekenlerin araştırılması gerekmektedir.

İktisadi büyümeyi üretim miktarlarındaki artışlar şeklinde tanımladığımızı göre büyümenin kaynağı olarak üretim aşamasına dahil olan tüm faktörleri gösterebiliriz. Bu faktörler:

- Sermaye birikimi
- Nüfus ve işgücü
- Doğal kaynaklar
- Teknolojik gelişmeler

Üretim sürecine dahil olan üretim faktörlerinin fonksiyonu aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir.

$$Y=f(L, K, N, T)$$

Bu fonksiyonda L, nüfusu yani üretime dahil edilen işgücü miktarını, K, sermayeyi; N, doğal kaynakları ve T ise, teknolojik ilerlemenin üretimdeki göstergesini ifade eder. Üretim faktörlerinin, büyüme üzerindeki etkisini tek tek açıklayacak olursak:

2.3.1. Sermaye Birikimi

Ekonomik büyüme ve sermaye birikimi arasındaki ilişkiyi anlamak, herhangi bir yatırımcı veya işletme sahibi için hayati öneme sahiptir. Ar-Ge'ye yatırım yapmak, rekabette öne geçmenin anahtarıdır. En son teknolojik gelişmelerden haberdar olmak üretkenliği artırabilir. Pazarlama Etkili pazarlama kampanyaları oluşturmak, işletmelerin yeni müşterilere ulaşmasına yardımcı olabilir. Buda ekonomik büyüme açısından dış yatırımların ülkeye katkıları anlamında olumlu etkide bulunulmasını sağlamaktadır.

İşgücü çalışanları eğitmek ve çalışma koşullarını iyileştirmek verimliliğin artmasına neden olabilir. İşlem maliyetlerinde en düşük maliyeti elde etmek ise, süreçleri düzene sokmak ve teknolojiden faydalanmak, operasyonel verimliliği artırmaya yardımcı olabilir. Etkili liderlik, çalışanları daha çok ve daha verimli çalışmalarını için motive etmeye ve onlara ilham vermeye yardımcı olmaya olanak sağlar. Yüksek kalite ise, kontrol standartlarının sağlanması, verimsizliklerin ve israfın azaltılmasına yardımcı olabilir. (Günçavdı ve Küçükçiftçi, 2012).

Düzenleyici politikalar, ekonomide adalet ve şeffaflığın sağlanmasına yardımcı olabilirken, hükümetin teşvik programları, durgunluk zamanlarında ekonomik büyümenin hızlı bir şekilde başlamasına yol açar. Altyapıya yatırım yapmak üretkenliği ve rekabet gücünün artmasında önemli bir role sahiptir. Son olarak ise, kişilerin yararlanması için sağlanan eğitim ve öğretim fırsatlarına erişim olanakları, yetenekli bir iş gücü oluşturmaya yardımcı olabilmektedir.

2.3.2. Nüfus ve İşgücü Artışı

Nüfusun ekonomik kalkınmaya, oransal olarak katkısı önem taşımaktadır. Nüfusun demografisi hızla değişiyor ve daha büyük, daha çeşitli bir işgücü yaratıyor. Bu iş gücünün potansiyelini en üst düzeye çıkarmak için işletmelerin çeşitliliği ve kapsayıcılığı benimsemesi gerekir. Yaşam beklentisi arttıkça, nüfus yaşlanmaktadır. Bu, işletmelerin yaşlı müşterilerin ve çalışanların ihtiyaçlarına uyum sağlaması ve yaşlılara hitap eden ürün ve hizmetler sunması gerektiği anlamına gelmektedir. Beşerî sermaye sürecinde Y kuşağı şu anda işgücündeki en büyük nesildir ve beklentileri ve öncelikleri önceki nesillerden farklıdır. İşletmeler, en iyi yetenekleri çekmek ve elde tutmak için bu değişen beklentileri anlamalı ve bunlara cevap vermelidir (Manga vd., 2015)

İşgücüne daha fazla insanın girmesiyle, işletmeler iş piyasasında artan rekabetle karşı karşıyadır. Şirketler kendilerini farklılaştırmalı ve en iyi yetenekleri çekmek için cazip tazminat paketleri ve avantajlar sunmalıdır. Nüfus arttıkça, yeni tüketici pazarları ortaya çıkmaktadır. İşletmelerin, ihtiyaçlarını karşılayan ilgili ürün ve hizmetler oluşturarak bu pazarları tanımlaması ve hedeflemesi gerekir. Hükümet, çalışanları

gelecekteki iş piyasasına hazırlayan eğitim ve öğretim programlarına yatırım yaparak beceri açığını gidermede kilit bir role sahiptir.

2.3.3. Teknolojik Gelişme

Teknoloji, halihazırdaki mal ve hizmetlerin üretiminde, marketing açısından etkinliğin olumlu yönde gelişmesinde ve yeni ürünler ortaya koymada başvurulan bilgi kaynağıdır. Teknoloji devingen bir yapıya sahip olmakla birlikte, ülkelerin birbirleri ile karşılaştırılması ve bir sınıfa dahil edilmesi açısından bağımsız bir ölçüt niteliğindedir. Üretim sürecinde bilgi, teknik ve organizasyon ile birleştiğinde ucuza fakat daha kaliteli mallar üretilmesini sağlar ve teknoloji bunun sonucunda üretim kapasitesini arttırmış olur.

Teknolojik gelişme paylaşım etkisi açısından sermaye yoğun, emek yoğun ve nötr teknolojik gelişme şeklinde üç sınıfa ayrılmaktadır (Karşıyakalı, 2008). Üretim unsurlarının tamamında verimlilik artışının eşit derecede olması taraf olmayan teknolojik gelişme olarak tanımlanmaktadır. Yani, aynı nicelik ve aynı nitelikteki girdi ile daha fazla çıktı elde edilmesidir.

2.3.4. Doğal Kaynaklar

Doğal kaynaklar, insan elinin değmediği üretimde kullanılan her türlü faktörü içerir. Bunlar, denizler, toprak, maden ve yeraltı zenginlikleri, ormanlar ve hayvanlar gibi doğal zenginliklerdir. Kıt kaynak olmaları sebebiyle doğal kaynakları üretime etkin bir şekilde dahil etmek önemlidir.

Her ülkede doğal kaynakların farklı olmasının sebepleri arasında ülkenin bulunduğu coğrafi konum, bitki ve yatak örtüsü, iklim koşulları ile doğrudan ilişkilidir. Dünya üzerindeki doğal kaynak dağılımının tektürel olmamasının yanında ülkelerin ekonomik refahında da etkisi aynı dağılım düzeyindedir. Ekonomik büyümenin ölçülmesinde vazgeçilmez kıstas doğal kaynaklar değildir. Bunun sebebi, var olan doğal kaynaklarını kullanmayan ülkeler hazır rezervinde doğal kaynak bulunduran ülkelerin ticaretine katılım sağlayabilmesidir.

2.4. Ekonomik Büyüme ve Hukuk İlişkisi

Hukuk ve ekonomiyi ele alacak olursak, ekonomik büyümenin ve gelir düzeyinin eşit şekilde bölüştürülmesi birbirini tamamlayan temel iki kavramdır. Geçmişten günümüze kadar devletler ve milletler arasında birçok hukuki çalışmalar ve anlaşmaların olduğu gözlemlenmiştir. (Çevik, 2007).

Hayatı bir bütün olarak ele alma hedefinde olan hukuk ile, insanlığın oluşumundan itibaren Moslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde alt sırada bulunan yeme-içme gibi temel gereksinimlerin karşılanmasını, parasal ihtiyaçların giderilmesini, konu edinen ekonominin iç içe olması şaşırılacak bir durum değildir (Türkbağ, 2003). Kişilerin emeğiyle var ettiği ürünlerin bireysel veya toplumsal ihtiyaçları karşılaması ve belirli ürünlere olan rağbetin tam olarak karşılanması ve dolayısıyla ürün fiyatlarının dengede kalması ekonomi biliminin alanıyken, bu ürünler üzerinden ticaret yapılması sonucunda ortaya çıkan hak ve borçlar hukuk biliminin alanıdır (Savaş, 1993; Savatier, 1980).

Gayri resmi sosyal kontrol yöntemlerinin varlığı göz önüne alındığında, gelişmekte olan toplumlarda hukuk, sosyal veya ekonomik sonuçları belirlemede önemli bir faktördür. Etkili yasal reformun önünde aşılabilir ekonomik, siyasi veya kültürel engellerin olup olmadığı, etkili yasal reformun uygulanabilir olduğu ve ne tür reformların büyümeye elverişli olduğu ve bunların hangi tür aktörlere uygulanması gerektiği önemlidir.

Doğaları gereği, yasal kurumlar, mülkiyet hakları, iş hukuku veya seçim kuralları farklı dağıtım etkileri üretir: bu durumda ekonomik büyümenin sağlanması için bireylerin hak ve özgürlüklerinin anayasada belirtilen şekilde güvence altına alınması gerekmektedir (Buchanan J. , 1987). Kurumsal iktisatçılar ve siyaset bilimciler, anayasaların gelişimini ve yargı denetimini taahhüt, uygulama ve bilgi sorunları gibi sistemik toplu eylem endişelerini hafifletmek için mekanizmalar olarak gören anayasal dönüşüm teorileri geliştirmişlerdir (Sakal ve Şahin, 2010).

Hukukun yapısına uymayan ekonomik atılımların yarar sağlamayacağı fikri literatürde bu konuda araştırma alanı oluşturmuştur (Barro, 1996). Ekonomik etkinliklerin gerçekleşmesi için gerekli olan gelirlerin artması, bu gelirlerin gerekli olan yerlere nasıl

harcanması gerektiği temel problemlerden biri olmuştur. Tarihten beri süregelen bu olay önceden koyulmuş olan kurallar bütünü ve kontrol edilebilen bir yapı tarafından çözülebileceği kanıksanamayacak bir gerçektir. Bu yapı, hukuk aracılığıyla ekonomideki işleyişi sağlamaktadır. Bunun sonucunda, ekonomideki işleyiş hukukta bulunan kurallarla kanunlaştırılmıştır (Karayalçın, 1992). Yasalaştırmayı sağlayan hukuk kuralları net, açık ve piyasada herhangi bir şüpheye yer vermeyecek şekilde şeffaf olmalıdır. Uygulanabilir olmayan kurallar, geçerliliğini yitirerek fayda yerine zarar sağlamış olurlar. Günümüz global dünyasında yaşanan çekişmeler ekonominin büyümesine olanak sağlayarak uygulanmakta olan hukuk kuralları ile etkin ekonomiye ulaşmak için iktisat-hukuk alanın yaratılmasına sebep olmuştur.

Ekonominin siyaset bilimi, coğrafya, tarih, sosyoloji, psikoloji, sağlık bilimleri, eğitim bilimleri, matematik ve felsefe gibi diğer alanlarla iç içe olmasının yanı sıra, ekonominin incelemiş olduğu mallar, hukukta üzerinde hak ve borç ilişkileri kurulabilen mallar olup, ekonomide ana unsur görevi gören birey, firma, şirket gibi aktörleri, hukuki tanımlamalar belirlemektedir. Ayrıca malın ekonomik yarar sağlayıp sağlamayacağı malın hukuki niteliğinin bilinmesine bağlıdır. Bu durumda ekonomi-hukuk ilişkisi diğer alanlara göre daha fazladır. Örneğin, gerçek ve tüzel kişiler medeni hukukun, mülkiyet hakları eşya hukukun, karşılıklı imzalanan anlaşmalar borçlar hukukunun konusunu oluştururken, ekonomi alanında da kullanılan tabirler olması sebebiyle hukuk ve iktisat ilişkisini güçlendirecek niteliktedir.

Mülkiyet ve sözleşme kavramları yukarıda bahsedilen kavramlardan ayrı tutulmalıdır. Bunun sebebi; kişinin malı üzerinde alım, satım ve kiralama hakkına doğuştan sahip olmasıdır. Özel mülkiyet hakkının kazanılması ise, kişinin kendi çabasıyla elde etmesinden oluşan bir haktır. Bu hak üzerinde söz sahibi olan, sadece emeği karşılığında bu hakkı elde etmiş olan kişidir. Bunu basit bir ifadeyle açıklayacak olursak, modern kullanım biçimine uygun şekilde kişinin kendi malı üzerinde sahiplik konumunda bulunmasıdır. Yani, kişinin kendi yaşam haklarını kapsayan malları üzerinde özgürce işlem yapabilmelidir (Gemalmaz, 2018).

Ekonomi, mülkiyet haklarıyla doğrudan bağlantılı olan üretim, tüketim ve değişim ile ilgili davranışları inceler. Temel sorunlardan biri üretim faktörlerinin, nasıl ve kim için

kullanılacağına karar verilmesidir. Bu sorunun çözümünde belirleyici ana unsur mülkiyettir. Nelerin mal haline gelebileceğini ve bu malların hangi değere ulaşacağı ekonominin konusu olmasına rağmen kimlerin ekonomik varlığa hangi bedelle ve hangi ölçüde hakkı olduğu konusu ve bu haklara hangi meşru ayrıcalıkla sahip olacağı hukuk sayesinde anlaşılmaktadır.

Diğer önemli olan bir diğer konu ise sözleşmeleridir. Sözleşmede taraf olan kişilerin hür iradesiyle birbirlerinin etkisi altında kalmadan imzalanan sözleşmeler, Borçlar Hukukunda belirtilmiş olan sözleşme yapma özgürlüğü, tarafların kendi istemleriyle herhangi bir şekle tabi olmadan sözleşme yapma özgürlüğü sağlar. Sözleşme hürriyeti piyasada ekonomisinde önemli yere sahiptir. Sosyal sınıf ayrımı yapılmadan yapılan sözleşmeler ise, Türk Hukuk Kurumu tarafından düzenlenir. Bunun sebebi sözleşmelerin kolaylaştırılması veya zorlaştırılması ya da şekil yönünden nasıl yapılacağına belirlenmesi ekonomik faaliyetlerin hızlandırılmasını veya yavaşlatılmasını belirlemede önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin, taşınmazın satışı kanunen tapu müdürlüklerinde yapılmak zorundadır. Noterde yapılan satışların ise, tapu müdürlüklerinde yapılması gibi bir zorunluluk yoktur. Bu tarz satışların uygun yerlerde yapılmaması durumunda bireylerin karşılaşacağı yaptırımlar hukukun var olmasıyla mümkündür. Ekonomik sistemin tek başına yeterli olmadığı durumlarda hukuk tüm kapsamıyla devreye girerek bu açığı kapatarak hem uzun vadede büyümeyi sağlar hem de kişilerin haklarının güvence altına alınmasını sağlar.

2.5. Ekonomik Büyümede Hukukun Üstünlüğünün Önemi

Hukukun üstünlüğünün birçok yönü, geniş tabanlı ekonomik büyüme oluşturmak için önemli olsa da belirli alanlar yani adaletin idaresi, iş ve yatırım için düzenleyici çerçeve, sözleşmelerin kullanılması ve uygulanması ve mülkiyet hakları ile fikri mülkiyetin korunması hakları olarak ortaya çıkmaktadır.

Hukukun üstünlüğünün önemini bir örnekle açıklayacak olursak; küresel bir ekonomiye sahip olan Latin Amerika, yabancı yatırımlar için Asya ülkeleriyle giderek artacak olan bir rekabete girmek zorunda kalacaktır. Bunun nedeni, hukukun üstünlüğündeki önemli adımların bölgeye büyük faydalar sağlayacağı yerin buldukları

yer olmasından kaynaklanmaktadır. Latin Amerika ülkeleri, Çin veya Hindistan'ın pazar büyüklüğünden yoksun olmasına rağmen daha az yatırım fırsatıyla düşük getiri sunmuş olmasından kaynaklı, ülke ekonomisi için negatif bir eğilim oluşturmuştur. Bu durum negatif olarak görünse de hukukun üstünlüğünü kullanarak diğer ülkelere göre, potansiyel yatırımcılar için riski önemli derecede azaltarak pozitif eğilime döndürme eğilimleri artmış olacaktır. Ülke ekonomisindeki pozitif dönüşen eğilim Latin Amerika ülkelerine üst düzey teknoloji yatırımlarını çekme arayışındaki diğer sınırlamaları dengelemeye yardımcı olabilecek küresel pazarda karşılaştırmalı bir avantaj sağlayacaktır.

Son yıllarda kaydedilen ilerlemeye rağmen adalete erişim eksikliği, yargının verimsizliği ve kanunun uygulanmasındaki tutarsızlık, yerleşik bir sorun olmaya devam etmektedir. Bu koşulların düzeltilmesine katkı sağlayan kurumları ve süreçleri reforme etmek yıllarca sürmüş olan bir durumdur. Yıllardır hukukun üstünlüğünde yüksek olması beklenen ivmenin düşüş yaşaması bireylerin adalete ve hukuka olan güvenlerinin zedelenmesine yol açmıştır. Bu durumda, mülkiyet haklarıyla büyüme arasındaki bağlantının bireylerin sahip olduğu teşviklerden kaynaklandığı gerçeğini göz ardı edilemeyen bir durum haline getirmiştir. Bireylerin sahip olduğu bu tür hakların güvence altına alınması ticaret yapmayı da kolaylaştıracaktır. Fakat ticaretler, daha karmaşık bir yapıya sahip olmalarından dolayı, geçici işlemlerin gelecekteki eylemler için söz verme ve alma beceresi burada önemlidir. Bu duruma sahip yasal bakış açısı finansal işlemler için önem arz ettiğinden sözleşmeler hukuk ve ekonominin literatürüne katkıda bulunarak finansal gelişmelere zemin oluşturmuştur (La Porta vd., 2004).

Ayrıca, kurumsal kontroller ve dengeler de ekonomik açıdan önemlidir. Çünkü hükümetler yalnızca taaddütlerinden dönme gücüne güçlü teşvik buldukları sürece kontrol etme gücüne sahiptirler. Bu teşvikler, mülkiyet haklarından elde edilen sözde kazançlar ve yürütme üzerindeki etkin sınırlamalar olmadığı sürece hukukun üstünlüğü ilkesine göre sözleşmenin uygulanması tam olarak gerçekleşmemiş olacaktır (Buchanan ve Tullock, 1962).

Weingast, (1997)'in, yukarıda bahsedilen açıklamalara örnek bir ifadesi vardır. Weingast "Devleti yönetilenlerin vatandaşların haklarına saygı duymayı veya ihlal etmeyi seçebilir". Devlet, bu seçimi yaparken iki kısıtlama ile karşı karşıyadır. Birinci kısıtlama,

ekonomik nedenlerdir. Ekonomik büyümenin gerçekleşmesi için devlet yalnızca ilgili haklar dizinini oluşturmakla kalmamalı aynı zamanda güvenilir taaddütlerde bireye karşı sorumlu olmalıdır. Bu kısıtlamalar tek başına devlete itidal uygulamaları ve kamu malları sağlanması için teşvikler sağlamak ve vergiler biçiminde devlete kendi getirilerini artırma gücü sağlayacaktır (Olson, 1993).

İkinci kısıtlama ise, takdir yetkisi üzerindeki siyasal kısıtlamalardır. Vatandaşlar koordinasyonlarla karşı karşıya kaldığında devlete karşı ayaklanma çıkarabilirler. Devlet, bu tehdide karşı koruma sağlamak için kurumsal, politik ve yasal tavizler vermek zorunda kalabilir. Bu durumda sorulması gereken soru adaletin iradesi ekonomik büyüme için neden önemlidir.

Adaletin iradesi, ekonomik büyüme ve refah için gerekli olan kurumsal ve yasal ortamın sağlanmasında merkezi bir rol oynamaktadır. Bağımsız, verimli ve erişilebilir bir mahkeme sistemi, sözleşmelerin uygulanacağına, ihtilafların adil ve öngörülebilir bir süreçle çözüleceğine mülkün yasanın öngördüğü şekilde korunacağına ve adli kararların hızlı alınacağına dair temel garantiler sağlar.

Hukukun üstünlüğü vatandaşlar ve tüm yatırım seviyeleri için geçerli olsa da hukukun üstünlüğünün noksan olmasından kaynaklanan öngörülebilirlik eksikliği daha çok küçük işletmeler, kayıt dışı sektör ve yeni kurulan şirketler üzerinde göreceli olarak daha büyük bir etkiye sahiptir. Kayıt dışı sektör girişimcileri, mağaza sahipleri veya daha az ekonomik kaynaklara sahip olan işletmeler siyasi erişimden fazlasıyla yoksundur. Bu kişiler veya firmaların çoğu güvencesiz mülkiyet hakları sorunları, mahkeme davalarının karara bağlanmasındaki gecikmeler, yasaların yorumlanmasındaki öngörülemezlik ve adli hizmetlere sınırlı erişim gibi durumlarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Adalet yönetiminin bağımsız, adil, verimli, erişilebilir ve şeffaf olduğu bir ortamda daha öngörülebilir olması işletmeler açısından kısıtlamaların hafiflemesine olanak sağlayacaktır. Özetle, bireysel yasaların nitelik ve içeriğinin ötesinde adaletin iradesi için etkili bir sistem, yatırımcılar için riskleri azaltır ve yeni girişimcilere kapı açılmasına olanak sağlar.

Adaletin idaresi için bağımsız ve etkili bir sistem elde etmek, aşağıdakilerin temel çerçevesini gerektirmektedir. Bu çerçeve kapsamı;

-Adli atama, terfi ve görev süresi için bağımsız, şeffaf araçlar; • profesyonel, yetkin yargı çalışanları ve kamu çalışanları

-Mahkeme ve adli sistemin davaları kabul etme ve işleme koymadaki etkinliği; mahkemelerin fiziksel erişilebilirliği ve vakaların nasıl dağıtıldığına ilişkin şeffaflık ilkesine sahip olması.

Bu durumda yukarıdaki çerçeveye sahip olan ülkeler hem ekonomik büyüme anlamında refaha hem de adaletin iradesi konusunda bağımsız ve etkili bir sisteme sahiptirler. Ülke ekonomilerine bakıldığında, gelişmiş olan ülkelerin kamu hizmetleri ve diğer temel endüstriler için sağlam düzenleyici politikalar uyguladığında hem tüketicilere hem de yatırımcılara fayda sağladığı görülmektedir. Genel ekonomik refah için önemli olan bankacılık, sigortacılık, kamu hizmetleri ve diğer sektörler büyüme anlamında temel olarak ulusal refah ve vatandaşların refahına önem verdiklerinden dolayı hükümetin daha yakından incelenmesine ve gözetimine tabidirler. Bankacılık sisteminin etkinliği ve istikrarı vatandaşların ve firmaların mevduatını garanti altına alan düzenlemelere bağlıdır. Bankalarda güvenlik olmadan insanların tasarruf için resmi ve yerel kanallara yatırım yapmaması sonucunda, yabancı yatırımcıların tasarruflarını ülkede tutma olasılığı da azalmış olacaktır. Dolayısıyla, mevduat olmadan bankalar büyümeyi hızlandıran krediler ve benzeri önlemlerle kendi ekonomilerine yeniden yatırım yapacak fonlardan yoksun kalmış olacaklardır.

Teorik olarak düzenlemeler tüketiciler için daha fazla fiyat adaleti ve istikrarı, nüfusun marjinal sektörlerine hizmet genişlemesi ve sermaye- yoğun endüstrilerde ön yatırımı geri kazanma konusunda daha fazla güvenlik sağlamak zorunda kalacaklardır. Kısacası, tüketiciler, yatırımcılar ve altyapı gelişimi, uygulaması nitelikli ve özerk bir düzenleyici kurum tarafından denetlenen adil, net ve ileriye dönük düzenlemelere bağlıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMETRİK ANALİZ

Çalışmanın bu bölümünde hukukun üstünlüğünün ekonomik büyümeye etkisini belirlemek için panel veri analizi kullanılmıştır. GDP değişkenini etkileyen Gross Capital Formation, İşgücü ve Hukukun Üstünlüğü değişkenleri baz alınarak analiz yapılmıştır.

3.1. Veri

Bu çalışmada, G7 (ABD, Avustralya, Türkiye, Almanya, Endonezya, Arjantin, Birleşik Krallık, Brezilya, Meksika, Çin, Japonya, Fransa, Güney Afrika, Hindistan, İtalya, Kanada, Güney Kore, Rusya, Suudi Arabistan) ve E7 (Çin, Hindistan, Brezilya, Meksika, Endonezya, Rusya ve Türkiye) ülkelerinin 1995-2022 (yıllık) dönemine ait verileri kullanılmıştır. Örneklem grubu rassal olarak oluşturulmuştur. Bağımlı değişken olarak, Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, bağımsız değişken olarak, hukukun üstünlüğü endeksi (hukuk), kontrol değişkenleri olarak da işgücü ve sermaye stoğu \$ cinsinden) oranları kullanılmıştır ve Tablo 3'te gösterilmiştir. Veri setleri Dünya Bankasından alınmıştır.

Tablo 3
Değişkenler ve Açıklamaları

Değişkenler	Birim	Kaynak	Açıklama
Rule of Law (Hukukun Üstünlüğü)	Endeks değeri (Max 2,5- min -2,5)	Dünya Bankası	Bireylerin alt faktörler dahilinde devlete ne denli güvendiklerini ve güvendikleri oranda ne kadar kuralları uyguladığının ölçülmesidir
GDP (Kişi başına düşen GSYİH)	Yıllık	Dünya Bankası	Bir ülkenin bir yıl içerisindeki katma değer ürettiğidir. Ülkede yaşayan vatandaşların ihtiyaçlarını karşılayabilme ve ekonomiyi canlı tutarak daha çok gelişebilme oranını ifade eder.
İşgücü	Yüzde	Dünya Bankası	İstihdam edilen ve işsiz kesimdeki çalışabilir nüfus oranının ölçülmesidir.
Sermaye Stoğu (Capital Formation)	Yıllık	Dünya Bankası	Gayri safi sabit sermaye oluşumu

$$\text{Model: } \text{LOGGDPPC}_{it} = \gamma_1 + \gamma_2 \text{LOGGCF}_{it} + \gamma_3 \text{LOGLABOR}_{it} + \gamma_4 \text{LOGROLR}_{it} + \varepsilon_{it}$$

Modelde her bir parametre γ , tahmin edilen ilgili değişkenlerin katsayılarını gösterirken i , her bir paneli, t ise zaman serilerini temsil etmektedir. γ_1 Parametresi sabit değeri, ε_{it} parametresi ise model için gerçek değer ile tahminlenen değer arasındaki farkı gösteren hata terimini ifade etmektedir.

3.2.Yöntem

3.2.1. Panel Veri Analizi

Bu analizde 14 ülkenin (G7 ve E7) ayrı ayrı ve birbirleriyle karşılaştırılarak 1995-2022 yıllarına ait verileri panel veri analiz yöntemiyle araştırılmıştır. Zaman ve bölüm kısımlarını kapsadığı için panel veri yöntemi, yatay kesite göre daha yararlıdır. Panel veri analizlerinde durağanlık tespiti için birim kök testleri uygulanmıştır. Uygulanan testler birinci, ikinci nesil birim kök testleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu testler yatay kesit bağımlılığının olup olmamasına göre yapılır.

Yatay kesit bağımlılığı testi ise, yatay kesitler arasındaki korelasyonun var olması olarak tanımlanır. Birinci nesil birim kök testleri, Levin, Lin ve Chu (2002), Im, Pesaran ve Shin (2003)'dir. İkinci nesil birim kök ise, analiz içinde serilerin herhangi birinde oluşan şoktan her birimin farklı derecede etkileneceği hipotezdir. Breuer vd (2001), Moon ve Perron (2004), Bai ve Ng (2004) ve Paseran (2007) ve Hadri ve Kuruzomi (2012) ikinci nesil birim kök testlerindedir. Analizde ilk olarak, işlevsel ve sayılamalı modeller kullanılmıştır. Daha sonra, analize özgü tahmin yöntemlerinin belirlenebilmesi için; (i) monadlar arasında yatay kesit bağımlılığı testinden sonra, (ii) serilerin durağanlığı ölçülüp (iii) uygun gecikme zamanının belirlenmesi ve (iv) değişkenlerin homojenliği test edilmiştir. Modele uygun yöntem ile varsayımları kontrol edilmeden aralarında uzun dönemli ilişkinin olup olmadığı uygun panel eş bütünleşme ölçülmüştür.

Tablo 4

Değişkenlerin Tanımı

LOGLABOR	İşgücü Sayısının Logaritması
LOGROLR	Rule of Law Değiş. Rank Değ. Logaritması
LOGGCF	Gross Capital Formation Değiş. Logaritması
LOGGDPPC	Kişi Başına Düşen GDP'nin Logaritması

Tablo 5

Tanımlayıcı İstatistikler E7 Ülkeleri

Değişkenler	Gözlem	Ortalama	Std. Hata	Min	Max
LOGGDPPC	196	8.483	0.799	6.427	9.546
LOGGCF	196	26.321	1.147	23.988	29.671
LOGLABOR	196	18.577	1.12	16.881	20.477
LOGROLR	182	3.643	0.333	2.759	4.13

E7 ülkeleri için oluşturulan Tanımlayıcı İstatistikler incelendiğinde değişkenlerin minimum ve maksimum değerleri arasındaki farkın çok yüksek olmadığı gözlemlenmektedir. LOGROLR değişkenindeki gözlem sayısının düşük olması, veri setinin bazı yıllar için açıklanmamasından kaynaklanmaktadır. Değişkenlerin standart hataları arzu edilen düzeydedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BULGULARI

4.1. Yatay Kesit Bağımlılık Testi (E-7 Ülkeleri)

Yatay kesit bağımlılık testlerinde bilinen Breusch ve Pagan (1980)'nin gelişmesine katkıda bulunduğu LM testidir. Bağımlılık olup olmadığını saptamak için serinin her daim (T) ve yatay kesit boyutu (N) birlikte alınmalıdır. ($T > N$) olduğu durumlarda, CD-LM testi, ($T < N$) veya ($T=N$) durumları söz konusu olduğunda, CD-LM2 testi uygulanmaktadır.

Yatay kesit Hipotez Sonuçları;

H_0 : Yatay Kesit Bağımlılığı Yok

H_1 : Yatay Kesit Bağımlılığı Var

Tablo 6

Yatay Kesit Bağımlılığı Sonucu

Test	İstatistik	Olasılık Değeri
LM	42.83	0.003
LM Adj.	7.781	0.000
LM CD*	4.15	0.000

Yatay kesit bağımlılık testi sonucunda, LM testi temel hipotezi olan yatay kesit bağımsızlığı %5 düzeyinde reddedilmektedir. Ayrıca LM CD testinin $N > T$ durumlarında daha uygun bir test istatistiği olduğu belirtilmektedir. Ancak Tablo 6'da görüldüğü gibi bütün test istatistiklerinde yatay kesit bağımlılığının olduğunu belirten alternatif hipotez kabul edilmektedir. Yani serilerde yatay kesit bağımlılığının olduğu kabul edilmektedir. Bu nedenle serilere ikinci nesil birim kök testleri uygulanacaktır.

4.2. CIPS Testi

Tablo 7

CIPS Birim Kök Test Sonuçları

Sabit	Kritik Değer	Trend	Kritik Değer
	%1: -2.21		%1: -2.73
	%5: -2.33		%5: -2.86
	%10:-2.57		%10: -3.1

	T- İstatistiği		T-İstatistiği	
LOGGDPPC	Level	-1.544	Level	-1.451
	Birinci Fark	-3.212***	Birinci Fark	3.541***
LOGGCF	Level	-2.563*	Level	-3.35***
	Birinci Fark	-4.415***	Birinci Fark	4.409***
LOGLABOR	Level	-1.973	Level	-2.35
	Birinci Fark	-3.976***	Birinci Fark	3.843***
LOGROLR	Level	-1.348	Level	-2.203
	Birinci Fark	-5.073***	Birinci Fark	5.597***

*, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Değişkenlere ikinci nesil birim kök testi olan CIPS uygulanmış ve düzeyde, sabit durumunda tüm değişkenler için serilerde birim kökün bulunduğunu belirten temel hipotez kabul edilmiştir. Ancak birinci farkları alındığında, tüm seriler durağanlaşmakta ve temel hipotez reddedilmektedir. LOGGCF değişkeni ise trend durumunda düzeyde durağan hale gelmektedir. Dolayısıyla bütün değişkenler CIPS testine göre aynı düzeyde, I (1), durağandır.

4.3. Swamy-S Homojenlik Testi

Tablo 8

Homojenlik Testi Sonuçları

Testler	Test İstatistiği Sonuçları	Olasılık Değeri
Δ	15.038	0.000

Swamy-S homojenite testinin sonuçları Tablo 9’da yer almaktadır. Test sonuçlarına göre modelde yer alan sabit ve eğim katsayılarının homojen olduğunu belirten sıfır hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Yani modeldeki sabit ve eğim katsayıları heterojendir. Böylece heterojen eş bütünleşme testinin uygulanmasının daha uygun olacağı belirlenmiştir.

4.4. Westerlund Panel Eş Bütünleşme Testi

Tablo 9

Westerlund (2007) Panel Eş Bütünleşme Testi Sonuçları

İstatistik	Değer	Z-Değeri	P-Değeri	Robust P-Değeri
G_{τ}	-1.09	1.598	0.945	0.82
G_a	-2.932	2.067	0.981	0.94
P_{τ}	3.39	0.072	0.529	0.46
P_a	-3.976	0.123	0.549	0.5

Westerlund (2007) Panel Eşbütünleşme testi sonuçları Tablo 10’da gösterilmektedir.

Westerlund (2007) testi sonucunda temel hipotez “eşbütünleşme bulunmamaktadır” şeklinde kurulmaktadır. Yatay kesit bağımlılığının bulunması nedeniyle yapılan Robust Westerlund (2007) testinin sonuçları baz alındığında tüm testlerde temel hipotez kabul edilmekte ve alternatif hipotez olan seriler arasında “eşbütünleşme ilişkisi vardır” hipotezi reddedilmektedir. Bu durumda değişkenler arasındaki ilişkinin ölçülmesi amacıyla Granger nedensellik testi uygulanacaktır.

4.5. Granger Nedensellik Testi

Tablo 10

Granger Nedensellik Analizi

Granger Nedensellik Yönü	Z-Bar	Olasılık
LOGGCF → LOGGDPPC	-0.348	0.727
LOGGDPPC → LOGGCF	10.731	0.000
LOGROLR → LOGGDPPC	5.001	0.000
LOGGDPPC → LOGROLR	-1.292	0.196

Dimitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen Granger nedensellik analizi sonuçları Tablo 10’da gösterilmektedir. Test sonuçlarına göre LOGGCF değişkeninin LOGGDPPC’nin Granger nedeni olmadığı hipotezi yüzde 5 istatistiki anlamlılık düzeyinde reddedilememektedir. Ancak LOGGDPPC’nin LOGGCF değişkeninin Granger nedeni olduğu hipotezi ise bütün kritik düzeylerde kabul edilmektedir. LOGROLR değişkeni ise LOGGDPPC’nin Granger nedeni olarak belirlenmişse de LOGGDPPC’dan LOGROLR değişkenine doğru herhangi bir Granger nedensellik etkisi bulunmamaktadır.

Tablo 11

Tanımlayıcı İstatistikler G7 Ülkeleri

Değişkenler	Gözlem	Ortalama	Std. Hata	Min	Max
LOGGDPPC	196	10.557	0.18	10.284	11.049
LOGGCF	196	27.203	0.836	25.489	29.224
LOGLABOR	196	17.518	0.669	16.532	18.947
LOGROLR	182	4.475	0.121	4.08	4.571

G7 ülkeleri için oluşturulan Tanımlayıcı İstatistikler incelendiğinde değişkenlerin minimum ve maksimum değerleri arasındaki farkın çok yüksek olmadığı gözlemlenmektedir. LOGROLR değişkenindeki gözlem sayısının düşük olması, veri

setinin bazı yıllar için açıklanmamasından kaynaklanmaktadır. Değişkenlerin standart hataları arzu edilen düzeydedir.

4.6. Yatay Kesit Bağımlılık Testi (G7 Ülkeleri)

Tablo 12

Yatay Kesit Bağımlılık Test Sonucu

Test	İstatistik	Olasılık Değeri
LM	119.4	0.000
LM Adj.	38.57	0.000
LM CD*	6.935	0.000

Yatay kesit bağımlılık testi sonucunda, LM testi temel hipotezi olan yatay kesit bağımsızlığı %5 düzeyinde reddedilmektedir. Ayrıca LM CD testinin $N > T$ durumlarında daha uygun bir test istatistiği olduğu belirtilmektedir. Ancak Tablo 12’de görüldüğü gibi bütün test istatistiklerinde yatay kesit bağımlılığının olduğunu belirten alternatif hipotez kabul edilmektedir. Yani serilerde yatay kesit bağımlılığının olduğu kabul edilmektedir. Bu nedenle serilere ikinci nesil birim kök testleri uygulanacaktır.

4.7. CIPS Testi

Tablo 13

CIPS Birim Kök Testi Sonuçları

Sabit	Kritik Değer	Trend	Kritik Değer
	%1: -2.21		%1: -2.73
	%5: -2.33		%5: -2.86
	%10: -2.57		%10: -3.1
	T- İstatistiği		T-İstatistiği
LOGGDPPC	Level -1.126	Level	-1.63
	Birinci Fark -3.82***	Birinci Fark	-4.04***
LOGGCF	Level 2.156	Level	-2.577
	Birinci Fark -4.214***	Birinci Fark	-4.355***
LOGLABOR	Level -1.792	Level	-1.346
	Birinci Fark -3.794***	Birinci Fark	4.021***
LOGROLR	Level -2.396*	Level	-2.656

Birinci Fark -4.874*** Birinci Fark -5.408***

*** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Değişkenlere ikinci nesil birim kök testi olan CIPS uygulanmış ve düzeyde, sabit durumunda tüm değişkenler için serilerde birim kökün bulunduğunu belirten temel hipotez kabul edilmiştir. Ancak birinci farkları alındığında, tüm seriler durağanlaşmakta ve temel hipotez reddedilmektedir. Dolayısıyla bütün değişkenler CIPS testine göre aynı düzeyde, I(1), durağandır.

4.8. Swamy- S Homojenlik Testi

Tablo 14

Homojenlik Testi Sonuçları

Testler	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Δ	9.662	0.000
Δ_{adj}	10.751	0.000

Swamy-S homojenite testinin sonuçları Tablo 14'te yer almaktadır. Test sonuçlarına göre modelde yer alan sabit ve eğim katsayılarının homojen olduğunu belirten sıfır hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Yani modeldeki sabit ve eğim katsayıları heterojendir. Böylece heterojen eş bütünleşme testinin uygulanmasının daha uygun olacağı belirlenmiştir.

4.9. Westerlund Panel Eş Bütünleşme Testi

Tablo 15

Westerlund (2007) Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları

İstatistik	Değer	Z-Değeri	P-Değeri	Robust P-Değeri
G_{τ}	-2.573	-2.232	0.013	0.02
G_{α}	-7.439	0.158	0.563	0.12
P_{τ}	-6.112	-2.005	0.023	0.04
P_{α}	-8.017	-1.57	0.058	0.04

Westerlund (2007) Panel Eşbütünleşme testi sonuçları Tablo 15’te gösterilmektedir. Westerlund (2007) testi sonucunda temel hipotez “eşbütünleşme bulunmamaktadır” şeklinde kurulmaktadır. Yatay kesit bağımlılığının bulunması nedeniyle yapılan Robust Westerlund (2007) testinin sonuçları baz alındığında G_{τ} , P_{τ} ve P_a testlerinde temel hipotez yüzde 5 anlamlılık düzeyinde reddedilmekte ve alternatif hipotez olan seriler arasında “eşbütünleşme ilişkisi vardır” hipotezi kabul edilmektedir. Bu durumda değişkenler arasındaki ilişkinin ölçülmesi amacıyla uzun dönemli katsayı tahminci Pesaran CCE Ortalama Grup Tahmincisi kullanılabilir. Ancak öncelikle değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkinin belirlenmesi amacıyla Dimitrescu ve Hurlin (2012) Granger nedensellik analizinin sonuçları yorumlanacaktır.

4.10. Granger Nedensellik Testi

Tablo 16

Granger Nedensellik Analizi

Granger Nedensellik Yönü	Z-Bar	Olasılık
LOGGCF → LOGGDPPC	-0.484	0.628
LOGGDPPC → LOGGCF	1.516	0.129
LOGROLR → LOGGDPPC	-1.35	0.177
LOGGDPPC → LOGROLR	-0.553	0.58

Dimitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen Granger nedensellik analizi sonuçları Tablo 16’da gösterilmektedir. Test sonuçlarına göre değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

4.11. CCE Testi

Tablo 17

CCE Ortalama Grup Tahmincisi

Bağımlı Değişken	Coef.	Std.Err.	z	P>z
LOGGDPPC				
LOGGCF	0.075	0.02	3.7	0.000
LOGLABOR	0.384	0.24	1.6	0.11
LOGROLR	-0.315	0.095	-3.3	0.001
Cons	-2.255	5.724	-0.39	0.694
Wald Chi2			28.26	
Olasılık>Chi			0.000	

Tablo 17’de gösterilen Peseran CCE Ortalama Grup Tahmincisi sonuçlarına göre modelin geneli yüzde 1 istatistiki anlamlılık düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Değişkenler incelendiğinde ise LOGGCF değişkeninde meydana gelecek yüzde birlik artışın LOGGDPPC üzerinde yüzde 0.075 oranında bir artış göstermesi beklenmektedir. LOGLABOR değişkeninin ise LOGGDPPC değişkeni üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkisi bulunamamıştır. LOGROLR değişkeni ise LOGGDPPC değişkeni ile negatif olarak ilişkilidir. LOGROLR değişkeninde ortaya çıkması varsayılan yüzde 1 oranında bir artış LOGGDPPC değişkenini yüzde 0.315 oranında azaltmaktadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmanın sonucunda elde edilen bulgulara ve araştırma yöntemine bakıldığında, kontrol değişkenlerinden sermaye stoğundaki artışlar, iktisadi büyüme göstergelerinde pozitif yönlü bir artış sürecini izlemektedir. İşgücü seviyesindeki oluşan artış ise, ekonomik büyümeye nötr etkidedir. En stratejik değişken olan hukukun üstünlüğü endeksi ise kısa dönemde ekonomik büyüme üzerinde etkiliyken, uzun dönemde negatif yönlü bir ilişki içerisindedir. Fakat literatürle uyumlu olarak hukukun üstünlüğü beşeri büyümeyi pozitif yönde etkilediği gözlemlenmiştir. Bu bakış açısıyla ülkelerin hukukun üstünlüğünün göstergesi olarak, bireylerin doğuştan kendi malları üzerinde sahip olduğu aynı hakları güvence altına alarak, devletin işleyiş politikasında açık olması, hesap verilebilirlik durumunda net olması ve, öngörülebilirlikte açık kararlarla ilerlemesi ülkeyi yatırımlar için cazip hale getirecek ve dış yatırımlardan kaynaklı ekonomik büyümeyi destekleyecektir.

Hukukun üstünlüğü, temel anlamda aynı toplumda yaşayan kişilerin hukuk kuralları bütününde anayasal güvenceyle haklarının korunması olarak tanımlanmaktadır. Bir ülkede kişilerin devlete güven duymasıyla doğru orantılı olarak hukuk kurallarına uymasını sağlayacaktır. Hukuk ve ekonomik büyüme kavramları arasındaki ilişki bu çalışmada Anayasal İktisat Yaklaşımıyla ele alınmıştır. Hukuk kurallarına uyan kişilerin temel hak ve özgürlüklerinin korunması ve bunun sonucu olarak karşılıklı irade beyanı ile yapılan sözleşmelerde kişinin haklarını güvence altına alması, yapılan sözleşme şartlarına uyulmaması durumunda uygulanan müeyyideler hukukun üstünlüğünün bir kanıtıdır.

Analizde kullanılan G7 ve E7 ülkelerini ayrı ayrı incelediğimizde E7 ülkelerinde hukukun üstünlüğü kavramı ve ekonomik büyüme arasında bir etki olduğu saptanmıştır. Fakat G7 ülkelerinde hukukun üstünlüğü kavramı ekonomik büyümeyi negatif yönlü etkilemektedir.

Global sermaye faaliyetleri, günümüzde oluşan mal ve hizmet hızından daha yüksektir. Sermayenin ilgili ülkelere çekilebilmesi için hukukun üstünlüğünün tesis edilmesi gelişmekte olan ülkelerin büyümesini hızlandıran bir etken olarak ele alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- A, B., ve M., C. (2008). "TAR panel unit root tests and real convergence: an application to the eu enlargement process. *Review of Development*, 668-681.
- Acemoğlu, D., ve Johnson, S. (2001). "The colonial origins of comparative development: an empirical investigation." *American Economic Review*, 1369-1401.
- Acemoğlu, D., ve Johnson, S. (2005). "Unbundling institutions". *Journal of Political Economy*, 113(5), 949-995.
- Akalın, G. (2021). "Hukukun üstünlüğü ve ekonomik büyüme ilişkisi: OECD ülkeleri için ampirik bir inceleme". *Ulusal, Uluslararası ve Küresel Ölçekte İktisat Uygulamaları*. 341-354. Gazi Kitabevi: Ankara
- Alston, L. (2018). "The New palgrave dictionary of economics". *Property Rights*. 9483-9488. Palgrave-Macmillan: New York
- Aoki, M. (2001). *Towards a Comparative Institutional Analysis*. Cambridge: MIT Press.
- Arrow, K. J. (tarih yok). "The Organization of economic activity: issues pertinent to the choice of market versus non-market allocation." *In The Analysis and Evolution of Public Expenditures: The PBB System*. 48
- Balgati, B. (2001). *Econometric Analysis of Panel Data*. John Wiley & Sons, Inc.: Ontario
- Bank, W. o. (2021). World of Bank. World of Bank. Erişim Tarihi: 30.07.2023 <https://data.worldbank.org/indicator/NE.GDI.TOTL.CD?locations=XT>
- Barro, R. (1996). *Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study*. MIT Press: Cambridge
- Barro, R. J. (1991). "Economic growth in a cross section of countries". *The Quarterly Journal of Economics*. 2, 106.
- Barro, R. J. (1996). Nber Working Paper Series. Nber Working Paper. Erişim Tarihi: 10.08.2023 https://www.nber.org/system/files/working_papers/w5698/w5698.pdf adresinden alındı

- Baykal, C. M. (2008). "Hukuk-ekonomi ilişkisi ve ekonomi hukuku üzerine". *Ankara Barosu Dergisi*, IV (66), 76-87.
- Boettke, P., ve Subrick, J. R. (2003). "Rule of law, development and human capabilities". *Supreme court Economic Review*. (10), 109-126.
- Boulding, K. E. (1957). "A New look at institutionalism". *American Economic Review*, 1-12.
- Buchanan, J. (1987). "The Constitution of economic policy". *The American Economic Review*. 243-250.
- Buchanan, J., ve Tullock, G. (1962). *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy*. Liberty Fund Inc.: İndiana
- Butkiewicz, J., ve Yanikkaya, H. (2006). "Institutional quality and economic growth: Maintenance of the rule of law or democratic institutions, or both?" *Economic Modelling*, 648-661.
- Chansukree, P. (2012). *The Impact of Politio-Economic Institutions on Economic Performance: Evidence from East Asia and Latin America, 1990-2009*. Thailand National Institute of Development Administration: Thaliand.
- Chavance, B. (2019). *Kurumsal İktisat*. (T. Akıncılar-Onmuş, Çev.), İletişim yayınları: İstanbul
- Coase, R. H. (1937). "The Nature of the firm". *Economica*, 386-405.
- Cooter, R., ve D'Amato, A. (1998). *Expressive law and economics*. Berkeley College Published: California
- Corten, O. (2009). *Le Discours du Droit International pour un Positivisme Critique*. Editions Pedone: Paris.
- Çevik, K. (2007). *Ekonomi Hukuku Yaklaşımı ile Banka Hukuku*. Turhan Kitabevi: Ankara.
- De Soto, H. (2000). *The Other Path: The Insivible Revulution in the Third, World*. Basic Books: New York.
- Dinler, Z. (2008). *İktisat*. Ekin Kitapevi Yayınları: Bursa.

- Dobler, C. (2011). *The Impact of Formal and Informal Institutions on Economic Growth: A Case Study on the MENA Region*. Peter Lang International Academic Publishers: Frankfurt.
- Dollar, D., ve Kraay, A. (2003). "Institutions, trade and growth". *Journal of Monetary Economics*, 133-162.
- Eğilmez, M. (2018). *Değişim Sürecinde Türkiye*. Remzi Kitabevi: İstanbul.
- Eğilmez, M. (2012). Mahfi Eğilmez Kişisel Blog Web Sitesi. Erişim Tarihi: 04.06.2023 <https://www.mahfiegilmez.com/2012/04/ekonomik-buyumenin-geometrik-anlatm.html> adresinden alındı
- Erkiner, H. (2013). "Yirmi birinci yüzyılda, birleşmiş milletler'in "hukuk devleti" ve hukukun üstünlüğü" yaklaşımı ve bunun uluslararası hukuk bakımından yeri ve değeri". *İÜHFM*, 353-380.
- Fadakinte, M. (2013). "Civil society, democracy and good governance in Nigeria". *International Journal of Modern Social Sciences*, 133-154.
- Ftorekova, M., ve Madr, M. (2017). "The Rule of law and economic growth in the balkan states". *European Journal of Business Science and Technology*, 13-20.
- Gemalmaz, H. (2018). *Mülkiyet Hakkı (Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kkitaları Serisi)*. Avrupa Konseyi Ankara Program Ofisi: Ankara
- Gözler, K. (2015). *Anayasa Hukukuna Giriş*. Ekin Yayınları: Bursa
- Greif, A. (2006). *Institutions and the Path to the Modern Economy: Lessons from Medieval Trade*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Grossman, G., ve Helpman, E. (1994). "Foreign investment with endogenous protection." *In The Political Economy of Trade Policy*. 199-223
- Gujaratı, D. (1999). *Temel Ekonometri*. (G. Şenesen, Çev.), Literatür Yayıncılık: İstanbul.
- Günçavdı, Ö., ve Küçükçiftçi, S. (2012). Türkiye ekonomisinde büyümenin kaynakları ve istihdam etkileri. *Türkiye Ekonomi Kurumu*.
- Haggard, S., ve Tiede, L. (2011). "The Rule of law and economic growth: where are we?" *World Development*, V (39), 673-685.

- Haggard, S., Tiede, L., ve MacIntyre, A. (2007). "The Rule of law and economic development". *The Annual Review of Political Science*, 11, 205-234.
- Hallam, H. (1827). *The Constitutional History of England*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Helmke, G. ve Rosenbluth, F. (2009). "Regimes and the rule of law: judicial independence in comparative perspective". *The Annual Review of Political Science*, 12, 345-66.
- Im, P., Hashem, M. ve Yongcheol, S. I. (2003). "Testing for unit roots in heterogeneous panels". *Journal of Econometrics*, 53-74.
- Kairys, D. (2003). "Searching for the rule of law". *Suffolk University Law Review*, 2(14), 307-329.
- Karayağın, Y. (1992). Hukukun Üstünlüğü (Kavram- Bazı Problemler). Ankara Üniversitesi Akademik Arşiv Sistemi. Erişim Tarihi: 25.05.2023 <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/457/5205.pdf> adresinden alındı
- Karşıyakalı, B. (2008). "Türkiye'de Ekonomik Büyümenin Kaynaklarının Analizi". Karşıyakalı, B. (2008). Yayınlanmış Doktora Tezi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Kızılkaya, O. (2013). İktisadi Büyüme. Erişim Tarihi: 21.05.2023 <https://akademik.ahievran.edu.tr>
- Klein, P. O. (2008). New Institutional Economics. Erişim Tarihi: 11.11.2022 <https://reference.findlaw.com//lawandeconomics/0530-new-institutional-economics.pdf> adresinden alındı
- Kramer, M. (2010). "Freedom and the rule of law". *Alabama Law Review*, 845.
- La Porta, R., Lopez-de Silanes, F., Pop-Eleches, C. ve Shleifer, A. (2004). "Judicial and balances". *Journal of Political Economy*, 112(2), 445-470.
- Levin, A., Lin, F., Chien, C., ve Shang, C. (2002). "Unit root tests in panel data: asymptotic and finite-sample properties". *Journal of Econometrics*. 1-24.
- Maddala, G. S., ve Wu, S. (1999). "A comparative study of unit root tests with panel data and a new simple test". *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 631-652.

- Mancur, O. (2000). *Power and Prosperity: Outgrowing Communist and Capitalist Dictatorships*. Basic Books: New York.
- Manga, M., Algan, N., ve Kandır, E. D. (2015). "Beşeri sermaye, fiziksel sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: BRİCS ülkeleri ve Türkiye örneği". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 45-60.
- North, D. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press: Cambridge.
- North, D. (2002). *Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans*. Sabancı Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Olson, M. (1993). "Diktatörlük, demokrasi ve kalkınma". *Am. Polit. Bilim*, 567-576.
- Ozpolat, A., Guven, G., Ozsoy, F., ve N. ve Bahar, A. (2016). "Does rule of law affect economic growth positively?" *Research in World*, VII (1), 107-117.
- Özbudun, E. (2011). *Türk Anayasa Hukuku*. Yetkin Yayınları: Ankara.
- Parada, J. (2002). "Original institutional economics and new institutional economics: revisiting the bridges". *Oeconomicus*, Volume VI, 43-61.
- Reynolds, N. (1989). "Grounding the rule of law". *Ratio Juris*. 2(1), 1-16.
- Rodrik, R., Subramanian, A., ve Trebbi, F. (2004). "The Primacy of institution rule: the primacy of institutions over geography and integration in economic development". *Journal of Economic Growth*, 131-165.
- Romer, P. M. (1986). "Increasing returns and long-run growth". *Journal of Political Economy*, 1002-1037.
- Rosenberg, N. (1994). *Exploring the black box: Technology Economics and History*. Cambridge Press: Cambridge.
- Sakal, M., ve Şahin, E. (2010). "Anayasal iktisatın temel felsefesi ve türkiye’de uygulanabilirlik koşulları". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 75-114.
- Savaş, V. F. (1993). *Ekonomik Anayasa*. Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları: İstanbul.

- Savatier, R. (1980). *Hukuki ve Ekonomik Açıdan Borçlar Teorisi*. (T. Önen ve T. İnal, Çev.) Akadem Yayınları: Ankara.
- Schor, M. (2005, Mart 5). “The Rule of law”. *Suffolk University Law School, Legal Studies Research Paper Series*. 5(1).
- Selçuk, S. (1999). *Zorba Devletten Hukukun Üstünlüğüne*. Yeni Türkiye Yayınları :Ankara.
- Şentuna, C., ve Babür, S. (2019). *Yasalar*. Pharmakon Kitap: Ankara.
- Taban, S. (2008). *İktisadi Büyüme Kavram ve Modeller (Cilt 1)*. Nobel Yayım Dağıtım: Ankara.
- Taylor, M., ve Sarno, L. (1998). “The Behavior of real exchange rates in the post-bretton woods period”. *International Journal of Economics*, 281-312.
- Telli, K. (2014). “Birleşmiş Milletler 2015 sonrası kalkınma gündemi ve hukukun üstünlüğü ilişkisi”. *Ankara Barosu Dergisi*, IV (4), 311-326.
- The World Bank (2021). Erişim Tarihi: 08.01.2022
<https://databank.worldbank.org/databases/rule-of-law>.
- Tunçay, M. (2016). *Politika*. Remzi Kitabevi: İstanbul.
- Turhan, A. (2013). “İnsan hakkı kuşakları arasındaki tamamlayıcılık ilişkisi”. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 357-378.
- Türkbağ, A. U. (2003). *Hukuk ve Ekonomi Anlayışı ya da Hukukun Ekonomik Analizi*. İstanbul Barosu Yayınları: İstanbul.
- Ünsal, E. (2009). *Makro İktisat*. İmaj Yayıncılık: Ankara.
- Weingast, B. (1997). “Demokrasinin ve hukukun üstünlüğünün siyasi temelleri”. *Am. Polit. Bilim Rev*, 245-263.
- Williamson, C., ve Kerekes, C. (2011). “Securing private property: formal versus informal institutions”. *The Journal of Law and Economics*, 537-572.
- Williamson, O. (2000). “The New institutional economics: taking stock, looking ahead”. *Journal of Economic Literature*, 597.

- Williamson, O. E. (1998). "Transaction cost economics: how it works, where it is headed". *De Economist*, 23.
- World Justice Project (2021). Erişim Tarihi: 20.01.2022
<https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global>.
- Yapraklı, S. (2008). "Kurumsal yapının ekonomik büyümeye etkisi: Üst orta gelir düzeyindeki ülkeler üzerine bir uygulama". *Ege Akademik Bakış*, 7 (1), 301-317.
- Yi Man Li, R., ve Lut Li, Y. (2013). "Is There a positive relationship between law and economic growth? A Paradox in China". *Asian Journal of Social Sciences*, IX, 19-30.
- Zywicki, T. J. (2003). "The Rule of law, freedom, and prosperity". *Supreme Court Economic Review* (10), 1-26

EKLER

EK 1

E 7 ÜLKELERİ	G 7 ÜLKELERİ
ÇİN	ABD
HİNDİSTAN	JAPONYA
BREZİLYA	ALMANYA
RUSYA	FRANSA
MEKSİKA	İNGİLTERE
ENDONEZYA	İTALYA
TÜRKİYE	KANADA

